Dorin Liviu Bîtfoi

1 + 0

1. Wald, referindu-se la procesele de masificare din secolul nostru: omul devine în anumite epoci un zero – parte a unui şir de zerouri. E de ajuns să li se aşeze însă înainte un “1” – Hitler, Stalin – pentru ca nulităţile să se transforme într-o forţă colosală, devastatoare.

Argumentul… astrologic

2. Marţea trecută am fost din nou la Wald, împreună cu Valentin. Mă încearcă bănuiala că gazda şi cu mine suntem guvernaţi de aceleaşi planete, căci prea nuanţăm asemănător.

3. Din nou la Wald. M-am simţit confirmat în sens religios: suntem născuţi sub acelaşi semn chaldeean. Şi o dezamăgire: nu şi în zodiacul chinezesc. E cu un an mai în vârstă decât arată.

Ateismul neiertător

4. Un preot ortodox sună la uşa unei prietene a lui Wald ca să-i sfinţească locuinţa. Prietena îi deschide şi îi răspunde: “Părinte, iertaţi-mă, dar nu pot să vă primesc, căci nu sunt creştină!” “Dar ce atunci, catolică?” “Nu, atee”. Preotul ridică braţele într-un fel de *vade*

retro, scoate un horcăit strident (grimasă şi gesturi sugestive ale lui Wald) şi se precipită pe scară, cât pe-aci să se dea de-a berbeleacul.

Cătălina

5. Record de asistenţă la Wald (şi încă mai voiau să ne însoţească doi!).

Wald o întreabă pe Dana dacă numele ei, Verescu, vine cumva de la “adevărat”. Ea s-a gândit la asta, dar n-a ajuns la nici o concluzie. Îmi face impresia că Wald a luat-o pe nepregătite, dar îmi place maleabilitatea şi sinceritatea răspunsului ei.

Gazda noastră devine foarte comunicativă şi agitată, ca de fiecare dată când e vorba despre mai multe persoane de dialog. Prezenţele feminine îl stimulează în mod deosebit să creeze o atmosferă destinsă şi voioasă. Adoptă atitudinea sa degajată de gentleman plin de vervă, poză în care se descurcă de minune, reuşind să spună tot ce are de spus.

Îmi aduc aminte de vizita pe care i-a făcut-o acum vreun an, sosind din America, o româncă la vreo patruzeci de ani. Cătălina preda pictura pe calculator la Universitatea Loyola din New Orleans. Venise cu o sticlă de whisky şi cu intenţia exuberantă de a ne simţi bine împreună, la un pahar de vorbă filosofică. Eu şi (cred că şi) Wald eram puţin stânjeniţi, tabietul nostru săptămânal fusese vijelios deturnat. Cum să discuţi serios în prezenţa acestei “americanizate”, care la fiecare frază a noastră exclama: “Yea!”, “Extraordinar!”, “Foarte interesant!” şi care se uita la Wald ca la un fel de guru mistic al Bucureştiului? Ce gândea Valentin nu-mi mai aduc aminte, dar trebuie că el se simţea cel mai puţin perturbat, dată fiind preferinţa lui explicită pentru prieteniile noi şi pentru evoluţiile spirituale în societate. Din partea sa – mare păcat că nu ne-am născut în epoca saloanelor filosofice!

Americanca noastră se manifesta aşadar după cum îi era felul transoceanic, chicotind aprobator şi întrerupându-l din când în când pe Wald pentru a ne informa despre cuvintele la modă în Statele Unite (şi dacă s-au impus – şi cât, şi unde – în Europa), ori spre a-l ruga să repete câte o frază pe care nu o reţinuse întocmai şi pe care o degusta apoi îndelung, clătinând încetişor din cap cu ochii micşoraţi de satisfacţie şi de subînţelesuri. De ce rămâneam atunci aşa de rigid, pe sub politeţea de circumstanţă, amuzamentul involuntar şi zâmbetul

iritat către ceilalţi? Cătălina era o prezenţă tonică şi directă, şi se purta foarte drăguţ cu noi.

Puse însă capac la toate întrebându-l pe Wald dacă poate să-şi noteze ideile discuţiei noastre. Ne lăsă apoi cu gura căscată când îşi scoase din geantă un mic bloc-notes şi un pix. Deci chiar vorbea serios! Wald încuviinţă, întrucâtva crucit: nu avea de ce să-l deranjeze. E numai pentru mine, spre a-mi aminti, ne linişti Cătălina, cu aerul că ne face o fotografie de grup cu namila de Saint-Bernard de la Babele. Simţeam în vorbele ei şi prudenţa relaţiilor "de dincolo", respectul penal pe care şi-l poartă unii altora. Începu să-şi noteze energic, cu carneţelul pe unul dintre braţele fotoliului, întrerupând ca un reporter pentru a cere completări şi lămuriri. Se mai întoarse de vreo două ori către noi: nu ne deranjează această îndeletnicire a ei, nu-i aşa, oricum, e doar în folos personal! Wald ne vorbea detaşat de pe canapeaua lui, cu un ton de parcă s-ar fi adresat totuşi unui amfiteatru. Pe înserat aprinse veioza şi Cătălina putu să-şi noteze mai departe ideile pe care ea le considera interesante; care nu erau puţine.

Când plecă se lăsase deja întunericul, iar nouă camera ni se păru dintr-odată pustie. Discuţia nu mai avea de-acum nici un rost. Ne obişnuiserăm cu rolurile de vedete şi cu munca de reporter-suporter-hurray! a Cătălinei. Am strâns paharele în care mai rămăsese câte un deget de whisky (Wald nu băuse, din principiu) şi am plecat şi noi la scurtă vreme, însoţind-o o vreme pe gazda noastră, care răspundea în acea seară unei invitaţii la cină.

Credinţa de interval

6. Credinţa prin care te rogi să crezi. Cazul lui Andrei Pleşu – Wald îşi reîmprospătează o impresie mai veche citind, cu mare încântare, *Jurnalul de la Tescani*, de curând apărut.

Criteriul relevanţei

7. Azi, întrucât matinalul curs de semiotică al lui Cezar Radu nu se mai ţine, merg cu Viorel şi cu Valentin în Cişmigiu să bem câte un suc; ideea cu berea cade. După-amiază urmează să-l vizităm pe Wald (vom merge, dar nu-l vom găsi acasă). Dintr-una într-alta ajungem să discutăm despre lucrul în sine. Viorel, nu ştiu de ce, apără "dreptul la în sine" al lucrului.

Dincolo de banala sancţiune că un lucru în sine nu are cum să fie

cunoscut nici măcar atât cât să se spună că e în sine, mă frapează că el nu are nici o relevanţă, dar nici una, nu numai pentru cunoaşterea umană, ci şi pentru condiţia omului în general.

Ce sens are pentru noi, ca oameni, să vorbim despre "obiect în sine", de vreme ce prin însăşi definiţia acestuia – sadică definiţie! — nu avem nici cea mai slabă şansă ca el să ne devină vreodată accesibil? Nu îl putem cunoaşte şi nici nu-l putem gândi, deci semnificaţia lui în ceea ce ne priveşte e zero – iar asta îmi stinge toate neliniştile pe care le-aş fi putut avea în legătură cu acest concept. Je m'en fiche! Valentin mă corectează cu o distincţie: noi putem gândi conceptul de "obiect în sine", dar nu putem cunoaşte acest obiect. Nu pot fi însă de acord. Conceptualizăm doar pe baza unei anterioare cunoaşteri – fie ea şi incipientă. Chiar faptul că numim obiectul în sine e în raport cu o anume caracteristică a sa – cea de a fi în sine.

Cunoaştem de fapt la un obiect întotdeauna mai mult de o singură caracteristică a sa. Căci dacă ştim, de pildă, că obiectul e în sine, ştim aceasta într-o anume împrejurare, care la rându-i ne spune ceva distinct despre obiect. Desigur, împrejurarea respectivă poate fi legată strict de noi înşine, dar asta nu are nici o importanţă, întrucât noi suntem cei care cunoaştem, iar obiectul este doar în funcţie de cum îl cunoaştem noi. El este, orice s-ar spune, doar pentru că noi îl cunoaştem.

Nu există deci unicitate a informaţiei, ci informaţia e întotdeauna multiplă.

A doua zi, citind un fragment din *Republica*, am surpriza să găsesc câteva rânduri în care este amintit în treacăt că orice lucru poate fi cunoscut, dacă el este: "«Este deci corect să spunem, chiar dacă am cerceta în numeroase feluri, că lucrul care este întru totul poate fi întru totul cunoscut, iar cel care nu este deloc e cu totul de necunoscut?» «Pe deplin corect»" (477 a; subl. mea). Or, lucrul în sine chipurile este – "întru totul".

8. Mă gândesc, în urma acestei coincidenţe, cam în ce fel ar trebui citite dialogurile platoniciene – şi, în general, toate cărţile. Ajung, după accese de exclusivism, la concluzia generoasă că toate modalităţile sunt bune, dar că cea mai fructuoasă rămâne lectura animată de un interes foarte intim, foarte personal, lectura ca răspuns familiar la întrebările proprii.

— Dar îmi place să-mi închipui şi alte maniere de lectură:

— să citeşti dialogul cursiv, ca pe-un roman, urmărind argumentaţia de la început şi până la sfârşit ca pe o intrigă sentimentală;

— să-l citeşti cu interesul specialistului cu creionul în mână;

— cu un interes de informare generală;

— din travaliu documentar – fie pentru chestiuni de substanţă filosofică, fie – mai ales – pentru impresii colaterale de ambianţă;

— să-l citeşti din datorie, pentru că "urmezi filosofia";

— pentru că ţi-ai propus de multă vreme şi vrei să spulberi mitul pe care l-au creat atâtea amânări;

— din snobism;

— să-l re-citeşti, fie după ce l-ai mai citit înainte, fie după ce-ai citit ce-au citit alţii din Platon;

— să-l re-citeşti, fără prea mare entuziasm, la îndemnul unei prietene de la Filologie, care îţi promite un surâs blond şi o bere aidoma la o terasă din incinta Politehnicii pentru a-i întocmi un referat la o materie care îi cam indispune pe cei din anul ei; tu să te opreşti, dintr-o listă de patruzeci de teme opţionale, la fragmentele despre distincţia dintre dóxa şi epistéme, şi să accepţi abia modest bucuria ei pentru că ai primit fără probleme un zece, de la acelaşi profesor de la care ai mai primit unul – în nume propriu şi după o aprinsă controversă, legată, e adevărat, de Întemeierea metafizicii moravurilor – în urmă cu vreo doi ani;

altele.

Delicvenţii entropici

9. Wald ne întâmpină cu o problemă amuzant precizată şi interesantă în acelaşi timp: cineva taie sistematic racordurile televiziunii prin cablu de pe scara sa. Pe el personal nu-l afectează, întrucât a renunţat demult la televizor (sau, mai bine zis, dintotdeauna) şi e principial împotriva imaginii transmise pe această cale; după cum se vede există însă şi indivizi mai radicali. Prima şi cea mai la îndemână explicaţie ar fi că avem de-a face cu un resentimentar fără posibilităţi materiale, dar pe Wald nu asta îl preocupă, ci faptul că se conturează aici un exemplu clar de acţiune entropică a naturii cu scopul atingerii unui echilibru care pentru omenire ar însemna moartea culturii (care este neg-entropică), ori, pe un alt plan, o moarte informaţională şi o uniformizare, o nivelare a valorilor umane. "A! Deci

natura acţionează şi prin individ pentru a-şi atinge acest scop!” – e dimensiunea filosofică a explicaţiei. Cu acest prilej produce o distincţie care mie mi se pare interesantă; în timp ce noi, intrigaţi de termenii problemei, încercăm să-i aflăm un răspuns (având tot timpul impresia că trecem pe lângă cel pe care îl doreşte Wald – ar fi fost, nu-i aşa, prea simplu!), la un moment dat el exclamă: “Nu pentru ce a făcut-o, ci de ce, asta e întrebarea!” Deosebirea între cele două sintagme se face, cred eu, de la un plan al interesului concret, imediat, ancorat în cotidian – la unul al introspecţiei şi al meditaţiilor speculative. De la o discuţie la colţ de stradă despre gratificaţii materiale şi satisfacţii instantanee la o dezbatere “de cameră” despre cauzele prime.

Demascatorii de profesie

10. Este indignat de indecenţa unor figuri publice ale momentului, care se bat cu pumnul în piept “că s-au născut dizidente” – faţă de vechiul regim, se înţelege. Precum A. B., de exemplu. Când, în fapt, ele n-ar fi riscat mare lucru. Problema este însă una de principiu: chiar dacă au părăsit vechile poziţii pentru altele, decent era să se manifeste mai discret, cel puţin vreun an de zile, ţinând seama de anterioarele lor “convingeri”.

Wald nu s-ar mira deloc dacă aceşti vajnici dizidenţi l-ar ataca într-o “bună” zi. Ceea ce, în oarece măsură, pare-se că se şi întâmplă. Nu înţelege însă de unde atâta inconsecvenţă cu ei înşişi. (Spre marea sa mirare, cineva din cu totul altă tabără, extremistul nr. 1 al presei şi mare colecţionar de procese l-a etichetat sumar, pe un ton pe care Wald îl simte uşor intrigat şi nesigur, drept “sinistrul personaj”. La orice s-ar fi aşteptat, dar… “sinistrul”?!).

Eu: În fond, sunt consecvenţi ca “demascatori”, au schimbat doar “datele”…

Diferenţa

11. “Dacă m-aţi trezi din somn şi m-aţi întreba care e conceptul fundamental al filosofiei mele, aş răspunde fără ezitare: diferenţa” (şi Wald îşi înalţă paralel arătătoarele, cu capul extatic dat pe spate, în penumbra veiozei).

Duhnea, Emil

12. Am avut, de la primele întâlniri cu Wald, sentimentul că sunt

întrucâtva mai familiarizat decât ceilalţi cu experienţa frecventării unui mentor (termenul poate părea azi uşor expirat, dar acoperă, cred, în mare măsură, specificul întâlnirilor noastre). Nu discut dacă impresia mea corespunde faptelor. Precizarea lui Valentin despre convingerile lui Wald venea însă în ’93 ca o confirmare a unor mai vechi imagini, în care mă regăseam de această dată pe o canapea, scriind de zor, cu foarte multe prescurtări, la un teanc gros de file A4. Marxismul inoportun al gazdei noastre îmi părea urmarea unui capitol deja înregistrat în biografia mea, unde era vorba de asemeni despre o anume ostilitate sau rezistenţă faţă de sloganuri oficiale, strecurată prin ochiurile unei ţesături pestriţe de informaţii şi concepte.

L-am întâlnit pentru prima oară pe Emil Duhnea pe etichetele şcolăreşti, savant şi concis dactilografiate, lipite pe zidurile din spate ale facultăţii (acolo unde se afişau rezultatele la admitere) şi pe stâlpii din împrejurimi (am avut surpriza emoţionantă, zece ani mai târziu, să constat că ele încă mai existau pe zid). Intenţionam să iau meditaţii pentru a intra la Drept, drept care i-am telefonat la numărul de pe etichetă. Locuia pe o stradă din apropierea Parcului Carol, pe atunci Libertăţii, la etajul 1 al unei vile. În stradă remarcam uneori un Ford Capri – al său. În camera de zi, pe un birou încărcat cu teancuri de foi, tăcea întotdeauna o maşină de scris. Lângă ea, staniolul desfăcut al unei ciocolate, căci, îmi spunea Duhnea ca un nutriţionist, ciocolata stimulează activitatea cerebrală.

Vreme de câteva luni am parcurs de două ori pe săptămână drumul până la vila de pe strada pietruită, cu un pas alert şi mereu în întârziere, pe lângă dealul abrupt şi înverzit al Patriarhiei. Mulţi ani apoi, ajungând întâmplător prin zonă, îmi aminteam sentimental de acele curse cu sufletul la gură. Duhnea elaborase un sistem cu totul deosebit de învăţare şi “de retenţie” a materiilor de examen, bazat pe o prelucrare logică, formalist scolastică (am dedus asta mult mai târziu, dintr-o carte a lui Panofsky), simetrică, binară, autoreproductivă şi întrucâtva cibernetică. Sistemul obţinea maximum de randament – şi cu siguranţă că ar fi dat rezultate şi în cazul meu dacă aş fi fost ceva mai concentrat în acea perioadă. Principiile de bază mi-au rămas însă bine întipărite printre obişnuinţe, iar în timp le-am exersat şi le-am completat fără încetare, transformându-le în stilul meu obişnuit de lucru.

Pleda, prin întregul său comportament, pentru modul

descurcăreţ de a face faţă cotidianului. N-am aflat niciodată cu ce se ocupa, dar ştiam că lucrează aproape numai acasă, după ce ani de zile activase în comerţul exterior. Îmi spusese odată că încheiase personal afaceri cu un miliardar din Vest. Absolvise două facultăţi, Dreptul şi A.S.E.-ul, şi îşi luase doctoratul cu un subiect unic la noi pentru acea vreme, bursa. Mă pusese serios pe gânduri atunci când îmi destăinuise, încurajator, că şi-a pregătit admiterea la Drept în numai 10 zile (în condiţiile unei concurenţe crâncene de 30-32 de candidaţi pe loc), bazându-se pe cele mai multe dintre principiile sistemului în datele căruia mă iniţia acum – pe atunci încă incomplet. Visul său dintâi fusese să intre la Psihologie, numai că facultatea se desfiinţase de ceva vreme din motive politice, iar el avea, oricum, dosarul unui fiu de chiabur. Se gândise de asemeni la Teologie, mai ales că, zicea el, începuse să nu-l mai lase indiferent – nu ştia încă în ce sens – faptul că trecea în fiecare zi pe sub ferestrele Patriarhiei.

Şi cu toate aceste împliniri bifate la o vârstă relativ subţire, cu toate efluviile de optimism pe care le orienta discret către soţia sa Bebe, împreună cu care alcătuia parcă un cuplu de studenţi, şi către cei doi copii (pe care îi observa activ, refăcând observaţiile psihologice ale lui Jean Piaget, aruncând de pildă o minge pe sub un fotoliu spre a-şi nota vârsta de la care copilul începe să anticipeze că aceasta va ieşi prin partea opusă), cu toate acestea se simţea nemulţumit şi aştepta parcă, înfrigurat… ceva. Cred că mă aprecia într-o oarecare măsură, pentru că încerca să mă îndrume către domenii pe care el le socotea ca având prioritate în formarea mea intelectuală. “Trebuie neapărat să citeşti psihanaliză”, mi-a spus odată. Apoi m-a cântărit din priviri şi m-a întrebat ce vârstă am. 18 abia împliniţi nu i s-au părut chiar suficienţi pentru a ataca un plan de lecturi psihanalitice, dar nici foarte puţini. L-am lăsat să mă sfătuiască, pentru că era interesant modul în care o făcea, şi faptul că în acest domeniu o făcea în fine cineva; în sinea mea ştiam însă foarte bine că nu am nevoie să mă îndemne nimeni (poate doar să mă îndrume), căci psihanaliza devenise o opţiune latentă, dar majoră încă din urmă cu cinci ani, când descoperisem într-un almanah *Viaţa Românească* un text jungian tradus de Cezar Baltag, despre relaţiile psihologiei analitice cu poezia. Trebuie, îmi zise el altădată, să înveţi bine câteva limbi străine, în primul rând engleza, pentru a avea acces la bibliografia din lumea liberă: de fiecare dată când m-am întors din străinătate, grija mea

principală a fost să car acasă genţi pline ochi cu cărţi; şi, spunând acestea, îmi arătă biblioteca din spatele biroului, gemând sub povara unor volume publicate în condiţii occidentale – sclipitoare, colorate, stilizate. Pot spune că de zece ani n-am mai citit nici o carte în limba română, şi nici beletristică n-am prea mai citit.

Acum, nici în ceea ce priveşte limbile străine nu simţeam nevoia unor impulsuri exterioare, devenisem demult conştient că trebuie să-mi însuşesc cel puţin franceza şi engleza, mai bine decât le cunoşteam la acea vreme – şi fără lehamitea normată din şcoală. Pe urmă, ajungând cu sistematizarea insipidului manual de filosofie marxist-leninistă (aproape la fel de insipid ca acela de economie politică) la câteva rânduri rătăcite despre Blaga, el zise: trebuie neapărat să-l citeşti pe Blaga, şi să începi cu *Spaţiul mioritic*.

Dar pentru moment să revenim la oile noastre şi să vedem ce e munca la Engels. Care era un tip inteligent, nu observi însă nimic bizar la fraza lui? Nu, nu observam, cu atât mai mult cu cât aveam înaintea ochilor, pentru a nu ştiu câta oară, enunţul cel mai uzat şi mai deposedat de sens din toată filosofia marxistă: Munca l-a creat pe om. Păi, dacă munca l-a creat pe om, iar în alte câteva locuri se spune că, singur, numai omul munceşte?! Desigur, nu vei scrie asta la examen, dar e bine să ştii. Apoi Bergson… Jaspers… Hegel (îi plăcea Hegel, ca şi mie de altfel, dar mult mai târziu)… Îmi întinse fragmente dactilografiate din presocratici, ca teme auxiliare, şi din Platon, Aristotel, medievali, moderni, contemporani. Orientativ, zice, nu-ţi încărca acum memoria cu date inutile, prioritatea ta este deocamdată să intri la facultate – şi pentru asta există manualul.

Desigur, părea o problemă modul în care puteam răspunde scurtelor sale observaţii cârtitoare îndreptate de la un timp împotriva regimului, care puteau fi, în fond, doar provocări, deşi îmi era greu să înţeleg cu ce l-ar putea interesa din acest punct de vedere un adolescent abia major, nemulţumit, fără îndoială, revoltat, dar fără conştiinţa clară a revoltei sale – decât ca idee a unor lozinci de scris pe ziduri şi a unei sufocări cu o putere de sugestie atât de mare, încât părea aproape somatizată. Pe de altă parte, orice provocare şi orice turnătorie erau posibile, chiar şi cele exagerate, absurde şi prin nimic credibile.

Imprudent sau nu, intuitiv în orice caz, am început să mă iniţiez telegrafic în diferite probleme, întotdeauna printr-o tangenţă

fulgurantă la temele manualului: în ce măsură se poate susţine că Sartre a devenit marxist în ultima perioadă a vieţii sale; dacă Heidegger era sau nu era existenţialist; că s-a început, în fine, la insistenţele lui C. Noica, o ediţie completă de traduceri Platon, căreia de multă vreme i se simţea lipsa; că există un individ, Silviu Brucan (prima dată când aud!), care a făcut în străinătate o seamă de afirmaţii foarte categorice împotriva regimului – individ pe care Duhnea îl admiră mai ales pentru că a declarat că se va întoarce totuşi în ţară; despre cât de jalnice sunt artezienele şi floricelele de ipsos de pe Bulevardul Victoria Socialismului, prin comparaţie cu, să zicem, arta savantă din Le Jardin du Luxembourg; etc.

Acasă, între şedinţe, lucram febril la fişarea celor două manuale după sistemul proaspăt descoperit. Aproape toate textele acestor două cărţulii galbene erau filtrate şi reformulate într-o construcţie incomparabil mai logică, care le limpezea şi nu de puţine ori le punea în lumină deficienţele de structură sau de idee. Metoda ar fi dat, cum spuneam, roade, ştiu însă că nu eram foarte motivat să promovez în învăţământul superior. Vedeam într-asta mai degrabă o îndatorire şi chiar ajunsesem să nutresc un dispreţ de mansardă pentru îmburghezirea pe care mi-ar fi adus-o o asemenea încolonare pe liste. Obligativitatea ei ca metodă de ascensiune socială o recomanda, în orice caz, ca atare. Tot în acea vreme, în care visam să scriu şi să mă întreţin din scris, am descoperit şi că am mult talent la desen. Era ceva ce bănuiam, de altfel, de mai multă vreme. Începusem aşadar să desenez, pe filele cu sistematizări, obsesiv, aceeaşi Venus de Medicis pudic-impudică, constatând cu surprindere că niciodată nu-mi ieşise mai bine ca atunci când o schiţasem pentru prima oară, în pix, neglijent, dar rapid şi inspirat. Au urmat apoi mai multe desene, printre care două ilustraţii amare la *Procesul* lui Kafka (o carte amară, pe care o citisem odată, când fusesem foarte bolnav). Făcusem şi o pasiune pentru amăreală, o căutam pe oriunde o puteam decanta: în ciocolată, cafea, cireşe şi apa tonică. Redescopeream în schiţe proporţiile armonioase ale corpului uman, însă gândul că interesul pentru ele, destul de bogat deocamdată în conotaţii erotice, pe măsură ce se va adânci mă va conduce treptat către o altă disciplină, care se studiază de asemeni la facultate, îmi temperă destul de mult entuziasmul. Şi nici satisfacţia evadării din cercul unor formule şi noţiuni aride, precum: “plusvaloare”, “productivitatea muncii”,

“randament”, “muncă socialmente necesară” nu mai era aceeaşi. Orice plăcere sfârşeşte aşadar, în loc să se intensifice, în constrângere disciplinară.

În vremea asta Emil Duhnea îşi vedea de familie, de părinţii din Constanţa, de piesele de schimb pentru maşina sa străină, de un garaj mai spre centru, de cărţile străine din bibliotecă, de lucrul la perfecţionarea sistemului, de meditaţiile prin corespondenţă, de misterioasa-i muncă la maşina de scris şi de relaţiile cu numeroşii săi prieteni şi cunoştinţe, printre care un tip elegant, în uniformă de magistrat militar, care era ginerele Suzanei Gâdea – despre care eu auzisem atunci numai foarte vag, şi care îl vizita din când în când pentru trocul regulat cu casete video, gazda mea ademenindu-l cu *Flash Dance* şi *The Wicked Lady* şi primind la schimb *Cabinetul doctorului Caligari* şi *Svengali*. Şi de multe altele îşi mai vedea, activităţi care păreau să-i ofere o libertate dinamică şi plăcută, răcoroasă ca o briză la mare, pe care eu, prins între examenul de bacalaureat şi obiectivul mult prea onorabil după mine al căţărării în amfiteatrele facultăţii, îmi făceam planul să o ating odată şi-odată, astfel încât, dacă voiam, să pot mărturisi cu nonşalanţă, așa cum făcea Duhnea, că nu mă pricep – dar chiar deloc – să repar o priză, sau să schimb un bec, sau o piesă la maşină, şi nici nu îmi propun să mă pricep vreodată, dar cu toate aceste handicapuri casnice şi cumva tocmai pe seama lor tratasem afaceri de miliarde cu potentaţi străini (asta mă lăsa totuşi rece!), călătoream, citeam şi mă informam numai la prima mână, îmi motivam documentat revoltele (da, da, da!) şi mă pricepeam foarte bine să fac bani dacă aveam într-adevăr nevoie.

Când, la un an şi jumătate de la ultima noastră întâlnire, am aflat dintr-o scrisoare de acasă că Duhnea murise, ruptura se anunţă cu atât mai stranie cu cât îmi păruse intelectualul cel mai bine înstăpânit peste realitate pe care îl cunoşteam. Moartea dădea năvală, iată, printre cei vii, cu brutalitate – dar asta era încă puţin spus; stavila care o separase întotdeauna de lumea mea se surpase pe negândite şi ireparabil; nici o garanţie pentru cei încă în viaţă nu mai era de la sine valabilă – iar surpriza cea mare venea din faptul că nici nu fusese vreodată. Îmi devenise Duhnea apropiat? Se vede treaba că da – mult mai mult decât îmi închipuisem (de fapt nu-mi închipuisem nimic în această privinţă, vedeam abia acum că poate ar fi fost bine să-mi închipui). Simţeam cum un fel de crivăţ foarte rece şi întunecat bătea dinspre partea în

care se afla în amintirea mea Duhnea; rămăsese acolo un loc pentru veşnicie gol, absenţa unei fotografii ca decupate dintr-o carte, o fereastră spre niciunde care, dată dintr-odată de perete ca de-o rafală, fără nici cel mai mic avertisment şi parcă dintr-un accident stupid, nu va mai putea fi niciodată, dar niciodată închisă.

Aşteptasem în unitate zile în şir vreo veste de la ai mei, cel mai probabil sub forma unui plic; o veste particulară, diferită de ştirile care se revărsau în exces la radio şi la televiziune; o veste care să rupă bariera de comunicare dintre mine şi cei de-acasă. În Bucureşti se petreceau lucruri nemaipomenite, se trăgea şi se murea la televizor, dar totul era acum -incredibil! — adevărat, eu mi-i închipuiam pe ai mei încă în viaţă, îmi spuneam însă imediat că nu ar fi deloc imposibil să fi dispărut şi ei în vâltoare (de ce nu şi ei?), să fi fost deja căsăpiţi, ba chiar cu cât reflectam mai mult ideea devenea tot mai clară – aproape reală. O dată cu scrisoarea primită de acasă, îngrijorarea mea se risipi. Îşi redobândi însă aerul de fatalitate la citirea veştii despre Duhnea.

Când m-am liberat, am putut să văd într-un ziar din 9 ianuarie, anume păstrat de mama, următorul ferpar, sub o fotografie în care el apărea fără barbă şi parcă mai tânăr: “Lacrimi nesfârşite pentru dragul nostru Emil Duhnea, doctor în economie, care s-a jertfit pentru a ne fi nouă, tuturor, mai bine. A luptat cu pieptul gol şi a căzut în Piaţa Universităţii la 21 decembrie 1989. El care şi-a dorit atât de mult să fie liber nu a avut parte de libertate. Ne-a dăruit-o nouă, care nu-l vom uita niciodată. Va trăi veşnic în sufletele fiilor săi Alin, Vlăduţ şi al celui nenăscut încă şi pe care şi l-a dorit atât de mult. Fie ca sacrificiul lui Emil făcut pe altarul patriei să nu fie în zadar! Soţia, părinţii şi rudele.”

Dumnezeul lui Wald

13. Hazardul este Dumnezeul meu. (Completând) Hazardul e conceptul meu central în plan filosofic, diferenţa – în plan sociologic.

— Elogiul confuziei
— Elogiul erorii
— Eroarea considerării spiritului ca imaterialitate
— Evrei celebri, după mamă
— Filme la care se stă: acasă, jos, în picioare
— Formulare cu răspunsuri pentru ucenici
— Forţa înălţătoare a poeziei

— Hermeneutice
— Idealist, materialist?
— Idiosincrasii waldiene
— Iluminismul lui Wald
— Incognoscibilul – după un semestru
— Incultura cultă şi suplă
— În seara asta suntem normali
— Întâmplarea – căci nu e clară
— La ceruri se înalţă avioanele, nu sufletele
— Locul lui Wald în cultură
— Logica dialectică sau paradoxală
— Lumea de dincolo

Elogiul confuziei

14. E foarte încântat de răspunsul lui Norbert Wiener la o întrebare a unui academician moscovit: Pot oare calculatoarele să depăşească în gândire omul? Nu, răspunde Wiener, pentru că ele nu lucrează niciodată cu idei confuze.

Elogiul erorii

15. Wald: Eroarea are un rol important în cunoaştere. Ea este câinele de vânătoare al adevărului şi nu trebuie privită doar ca record negativ. Cu totul altceva e minciuna.

Eroarea considerării spiritului ca imaterialitate

16. Eu: O eroare subtilă găsesc că se află în considerarea ordinii spirituale în raport cu cea materială; a spiritului în dualitate cu materia. Wald nu ar fi de acord, desigur, cu această idee. Însă fie şi afirmând superioritatea spiritului, acesta rămâne în continuare, într-un mod vădit contradictoriu, dependent de materie. Căci dacă spiritul apare ca realitate distinctă din sânul materiei, atunci el ar trebui implicit înţeles ca independent de aceasta. Ceea ce ar însemna ca, desprins de unica sa legătură, de-materializat la modul absolut, el să fie în toate privinţele absolut, adică să fie Absolutul însuşi. Scăpând astfel de obligativitatea definirii sale prin referire la materie – ba chiar răsturnând-o.

De cealaltă parte, materia nu poate pretinde să întreţină vreo relaţie privilegiată cu spiritul, căci ar însemna să-l condiţioneze; or ceea ce este în toate privinţele absolut nu poate fi nicicum condiţionat.

Rămâne atunci că materia se subordonează spiritului ca orice altceva şi că nu poate intra în dualitate cu ceea ce nu se poate compara.

Sau, cum spune Nicolaus Cusanus cu referire la Dumnezeu: Între finit şi infinit nu există nici un raport.

Mi se pare de altfel că înţelegerea spiritului ca i-materialitate, iar a spiritualizării ca de-materializare reprezintă poate nu chiar o eroare, dar sensul slab, pervertit, al ideii de spirit, sensul trivial, de circulaţie, care la o examinare riguroasă întâmpină dificultăţi insurmontabile. Să nu mai vorbim despre faptul că o atare accepţie conduce foarte adesea la ideea falsă şi periculoasă a purităţii înţelese ca purificare – în dauna spiritului unificator şi atotcuprinzător.

Evrei celebri, după mamă

17. Ne povesteşte despre o idee de-a sa dintr-o călătorie la Ierusalim, în perioada în care se plănuia un dicţionar al evreilor celebri din toată lumea (ce manie de colecţionari!), unde numai Iisus nu era inclus; Moise da, deşi după tată se pare că ar fi fost egiptean. Rabinul înghesuit astfel s-a uitat la Wald ca la Satana.

Istorie la care noi, desigur, ne amuzăm copios.

Filme la care se stă: acasă, jos, în picioare
Aranjamentul, Marea crăpelniţă, Ultimul tango la Paris

18. În seara asta, la TVR, *Aranjamentul* lui Elia Kazan, cu Kirk Douglas, Faye Dunaway şi Deborah Kerr. Criticii spun că e un film cam dezorganizat, dar mie mi-a plăcut.

De curând, la Cinematecă, două trufandale: *Marea crăpelniţă* de Marco Ferreri şi *Ultimul tango la Paris* al lui Bertolucci. Despre cel de-al doilea se spusese la apariţie că pulverizează ultimele tabuuri erotice, aşa că am trăit cu impresia că mă duc la un film erotic. Nici vorbă! Şi când te gândeşti că spectatorii au traversat cândva Canalul Mânecii, ba şi Pirineii pentru un bilet!

A trebuit să stau în picioare pe toată durata proiecţiei. N-am mai văzut aşa ceva: o sală Eforie atât de plină, că nici pe treptele dintre rânduri nu puteai călca, dar să te mai şi aşezi! Scanez milimetric parterul şi balconul, dar degeaba. Toată studenţimea Bucureştiului e aici. La *Marea crăpelniţă* – aproape aceeaşi situaţie, dar atunci am găsit, eu şi grupul meu, locuri, şi încă pe scaune.

Ambele filme mi se par nu erotice, ci de-a dreptul thanatice.

Foarte deprimante. Am sentimentul că aşa se întâmplă în genere când sexul nu-şi află nici un motiv de transcendere. Recade în sine şi devine apăsător. Se trădează până la urmă în opusul său.

Exorcistul: **v. "Păltinişenii"**

Sabrina

Aseară am intrat bine dispus la *Sabrina* lui Billy Wilder şi am ieşit întors pe dos, deprimat şi surescitat. Nu înşir motivele acum, mai ales că nici nu cred că le ştiu. Mi-am dorit să mor de o moarte nenaturală, de cancer de pildă. Ciudată dorinţă (deşi îi cunosc originea), cu atât mai ciudată cu cât am sperat mereu exact contrariul! Aseară i-am înţeles pentru prima dată pe scriitorii care se sinucid în amurgul vieţii. Adică – i-am înţeles! E o ultimă resursă la care recurg în încercarea de a se sustrage morţii naturale, statistice, în care dispariţia sufletului depinde de cea a trupului.

Formulare cu răspunsuri pentru ucenici

19. Mă amuză teribil de la o vreme să constat ce replici convenabile primeşte Socrate de la interlocutorii săi. Sunt întotdeauna scurţi, la obiect şi se grăbesc sfioşi să aprobe: da, nu ştiu, poate. Pare-se că de atunci lucrurile s-au mai schimbat: cine răspunde azi ca Theaitetos e catalogat automat drept lingău. Cunoaşterea a devenit o spinoasă problemă de demnitate. Se prea poate însă, pe de altă parte, ca tinerii să se pripească în a nega, sistematic, şi să practice negaţia ca pe o virtute. Eu în orice caz. Nu că m-aş căi, dar nu e şi oarece vulgaritate în obiceiul ăsta? Nu-i oare mai bine "să preiei", să imiţi, chiar cu puţin resentiment stimulator, pentru ca apoi replica să fie mai dură, mai flexibilă în acelaşi timp şi mai limpede? Degas spunea adesea că trebuie să copiezi de nenumărate ori liniile maeştrilor înainte de a începe să pictezi pe cont propriu (îmi pare, cel puţin din amintirile lui Vollard, că Wald seamănă bine ca spirit caustic cu franţuzul). Poate că răspunsurile milităroase ale ucenicilor lui Socrate ar trebui concret exersate – cu condiţia, desigur, ca vreun Socrate contemporan să nu-şi închipuie că e luat peste picior.

Cum ar fi, de pildă, să răspunzi la toate cele cu: Bineînţeles – Întru totul – Aşa este – Da – Eu aşa cred – Perfect – Poate că da – La ce te referi? — Cum aşa? — Spune în ce fel – Trebuie, desigur – Întocmai – Chiar aşa! — Cum de nu! — Foarte adevărat ce spui – Fie – Drept – Aşa se pare – Probabil – Fireşte – Da, trebuie – Foarte adevărat –

Pasă-mi-te – Negreşit – Neapărat – Este evident – Ba da – Chiar aşa este – Eu unul găsesc, oricum, că aşa stau lucrurile – Eu unul aşa cred – Da, înţeleg şi este adevărat ce spui – E cât se poate de adevărat – Nu, într-adevăr – Da, e limpede – Bine zici; atunci să mergem şi să cercetăm! — Aceasta, întocmai – Din plin – De bună seamă – Cu totul astfel – Neapărat, căci rezultă din dovada făcută – Într-adevăr aşa – Drept spui – Cât se poate de drept – Numaidecât! — Pe drept, desigur! — De ce nu! — Bine – Ba chiar aşa! — Întocmai – Afirmăm, desigur – Ar fi ceva izbutit, atunci – S-ar cuveni aşa – Aşa s-ar arăta, potrivit celor spuse – Aşa întru totul – Ce spui e foarte adevărat – Să spunem aşa – Aşa să facem – Aşa – E drept – Eu, din cauza vârstei poate, adesea trec de la o părere la alta. Acum însă, cătând bine la tine şi înţelegând că tu le socoteşti pe acelea produse de zeu, mi-am spus că trebuie să cred şi eu aşa – Se poate – Aşa trebuie – În ce mă priveşte, da – Aşa reiese, cel puţin din cele spuse adineaori! — Mă tem că da – Hotărât aşa – Cum n-ar fi aşa? — Foarte bine ai zis! — Cu totul astfel – Nicidecum altfel – Altfel cum? — Înţeleg, de bună seamă! — Fără doar şi poate – Evident că nu – Este limpede – Nimic altceva – Pesemne – E absolut exact – Chiar aceasta – Aşa să fie deci şi consimt că lucrurile stau întocmai cum afirmi – Prea bine – Ai dreptate – Îmi dau bine seama – Eu unul aşa socot – Se prea poate – Sunt încredinţat, de bună seamă! — E adevărul adevărat – Aşa este, cu desăvârşire! — Exact – Cam aşa ceva – Neapărat aşa – Şi încă cum! — Bine zici tu, Socrate. Aşa să şi faci.

Să mori de râs, nu alta! Dacă ar fi să-i judeci după răspunsuri, Theaitetos, Protarchos, Socrate cel Tânăr şi toţi ceilalţi sunt ori imbecili, ori masochişti incorigibili.

Forţa înălţătoare a poeziei

20. "O să fie bine
Şi la vară cald
După cum ne spune
Filosoful Wald."

(Maia Morgenstern, la o sărbătoare evreiască, scandând; Wald dărâmat sufleteşte, "m-au luat pe sus").

Hermeneutice

21. Observaţie a unui prieten mai vechi al gazdei noastre cu privire la o cuşmă neagră: "Mă, căciula asta e prea de oaie!" Wald ne

relatează anecdota la plecare, luându-şi cuşma de la cuier, în timp ce noi ne încolonăm către uşă pe holul strâmt unde am citit mai demult la pagina 198 că Liiceanu l-a cunoscut pe Noica.

22. Nedumerire "inocentă" a unui prieten de-al lui Wald: De ce "Mioriţa" se adjectivează întotdeauna cu "mioritic"? Că doar corectă ar fi fost forma de "mioriţic"! Oare ca să nu se bănuiască şi aici că ar fi "vorba" despre o afacere jidovească?

Idealist, materialist?

23. Wald îmi face adesea impresia că împărtăşeşte mai degrabă concepţii idealiste decât materialiste. Ori poate că ajunge la un anume gen de idealism tocmai pentru că este esenţial – sau consecvent – materialist.

De curând citesc în cartea lui Andrei Marga despre Marcuse o frază a lui Max Horkheimer care mă trimite cu gândul la finalul însemnării de mai sus: "Cuvântul materialism nu desemnează acea problematică exprimare [specifică idealismului – *n. n.*] asupra totalităţii realităţii, ci un şir de gânduri şi atitudini practice." Horkheimer îl combate aici pe Dilthey, mai exact teza caracterului metafizic al materialismului, şi crede că, dimpotrivă, materialismul e singurul în măsură să dea răspunsuri la probleme ataşate prin tradiţie idealismului. Horkheimer vede o urgenţă în promovarea unui "materialism practic". E adevărat că tot el raportează principial teoria critică a societăţii la un "idealism" al posibilităţilor omenirii, dar acesta e distinct de accepţiile filosofice curente, e "un idealism practic de factură luministă" – după cum îl caracterizează exegetul român.

Wald este, cred, idealist dintr-un materialism prea consecvent, şi teoretic şi abstract până la a face din această atitudine o practică de fiecare zi.

Idiosincrasii waldiene

24. Faţă de expresii ca: "vizavi" (în sens figurat; "de ce «vizavi», când avem pe «faţă de», «referitor la», «cu privire la», «în legătură cu»?"), "a demara" şi "a derula" (de asemeni în sens figurat), "pertinent" (pe care îl recită pufnind pe nas cu accent franţuzesc) etc. Şi de ce s-a spus în limba română "semnificat", pentru ceea ce putea fi tradus cu mai firescul şi deja existentul "înţeles"?!

Iluminismul lui Wald

25. Ne povesteşte cum, încă foarte tânăr (şi "impertinent"), la sfârşitul unei conferinţe a lui Mihail Sadoveanu – aflat, pe atunci, la apogeul gloriei sale – şi-a luat inima în dinţi şi a mers la catedră împreună cu alţi audienţi. Scriitorul îl întreabă la un moment dat dacă i-a citit *Lumina vine de la Răsărit*, care tocmai apăruse la Cartea rusă. Wald, omul distincţiilor, nu era însă de acord nici măcar cu titlul: Poate în natură vine lumina de la Răsărit, maestre, în cultură ea vine de la Apus!

Incognoscibilul – după un semestru

26. Wald: Trebuie făcută deosebirea între incognoscibil şi necunoscut. Incognoscibil este ceea ce nu poate fi cunoscut, necunoscut este ceea ce n-a fost cunoscut încă. Lumea confundă mereu aceşti termeni. Am fost somat, de pildă, la un curs, de câţiva studenţi: "Domnule profesor, ne tot povestiţi de un semestru despre Absolut, dar nu ne-aţi spus niciodată: poate fi cunoscut, sau nu?" "Poate!", le-am răspuns. "Când?" "Niciodată!"

După cum spunea şi Titu Maiorescu (pe care atât de mult îl admir!): "Nici o limită eternă nu ne desparte de Absolut, dar etern ne va despărţi o limită!"

Incultura cultă şi suplă

27. Eu: Nu sunt de acord cu tendinţa, prezentă şi în cadrul întâlnirilor cu Wald, de a dramatiza incultura străzii.

Ascult de pildă, în tramvaiul 42, o florăreasă din Piaţa Crângaşi care îşi comunică concluziile după o nesfârşită confesiune (6 staţii!) – un fel de raport complet a nenumărate experienţe contondente: "Era foarte complexat în viaţă, fă! Vai de mama lui!" Alte două femei simple, grase, cu sacoşele pe genunchi: "A realizat şi ea, în fine, că ceva nu merge!" Doi microbişti pun la curent jumaz de vagon cu rezultatul meciului de-aseară: "Dacă aia n-a fost simulare în careu, să vii la mine deseară şi-ţi dau o ladă de bere!"

E adevărat că auzi prea multe porcării pe stradă, în cele mai varii situaţii – şi adesea de după ochelari cu ramă fină. Că exprimările abundă în interjecţii cavernoase şi în construcţii bolovănoase. Dar nu pot să nu constat şi o dorinţă sinceră de înnobilare a vocabularului şi corectitudinea folosirii unor cuvinte parfumate în situaţii suburbane.

Mai remarc şi un alt lucru, surprinzător: copii au început să-şi crească şi să-şi educe părinţii. Întâlnesc în Bucureşti multe situaţii în care poznaşii au tocmai simţul bun care le lipseşte genitorilor. De exemplu: pe strada Doamnei, o fetiţă de vreo şapte anişori sare în ajutorul unei ţigănci atacate de un câine vagabond. Ţiganca, încovoiată sub o traistă cu lemne, nu se poate apăra; câinele, care se domesticeşte la soare pe lângă două matroane de tarabă, sare s-o sfâşie pe minoritară, într-o paradă de fidelitate patrupedă spontană, cum am mai văzut adesea. Matroanele asistă în vremea asta ca la teatru, iar la sfârşit îşi cheamă odrasla şi o ceartă aspru pentru gestul ei. Eu, care în vremea asta vin de la BCS, filosofând, cu capul încă la o pagină 237: dacă vrei să-ţi regăseşti normalitatea, trebuie s-o cauţi cu lumânarea!

În seara asta suntem normali

28. Joi mergem la Ion Ianoşi – Iliuţă, Valentin, Stelu, Viorel, Costică Brădăţan şi eu. Discutăm îndelung, printre altele despre criza actuală a filosofiei, dar şi despre obsesia genialităţii la intelectuali – la cei români, îndeosebi. Ca niciodată, Ianoşi numeşte un scriitor român de notorietate care "de cel puţin douăzeci de ani crede – numai el – că e genial", noi râdem şi ne simţim bine, tonul ironic e o adiere de primăvară pentru complexele pe care până în acest moment nici nu ne dăm seama că le avem, faţă de adulţii din cultură.

Îmi aduc aminte de spumoasa frază pe care Balzac le-o arunca în treacăt amicilor: La o parte din calea mea, tocmai sunt pe cale să devin un geniu!

Întâmplarea – căci nu e clară

29. Eu: În ultimul timp nu prea am mai vorbit despre întâmplare şi pe de altă parte nu mi-a fost niciodată prea clar în ce fel o consideraţi fundamentală.

Wald (uşor grăbit şi uitându-se la ceas): De pildă, referitor la ce am discutat mai înainte despre moarte: e întâmplător faptul că ne naştem, dar murim cu necesitate. Adică un bărbat şi o femeie se pot întâlni sau nu, pot concepe sau nu un copil, de murit murim însă toţi. Unii se nasc şi "alţii" nu, dar cei care se nasc vor dispărea fără excepţie. Am mai dezbătut noi problema aceasta, dacă vă aduceţi aminte.

Nu-mi aduc aminte.

Eu: Înseamnă că moartea survine "în masă", e generală, iar

naşterea e mai… cum să spun… individuală?
Wald: Moartea nu e “în masă”…
Eu: Îmi dau seama că nu aceasta-i sintagma potrivită.
Wald: De altfel, ştiţi ce se spune: în faţa morţii eşti singur.
Eu: Totuşi, ceva nu-mi este clar.
Ce?
Wald (la plecare): Îmi vine în minte ce scria odată Garabet Ibrăileanu: Când faci dragoste cu o femeie să ai înaintea ochilor imaginea unui bătrân întins într-un sicriu. Aşa va ajunge copilul pe care tu tocmai îl concepi. Mi se pare tulburător – vouă nu?

La ceruri se înalţă avioanele, nu sufletele

30. “Nici nu bănuiţi, dragii mei, ce rău este să te simţi diminuat pe zi ce trece, în special trupeşte. Să te descompui, în viaţă încă fiind.” Valentin: “Spiritualiştii ar spune că prin moartea trupului se eliberează spiritul.” “Din păcate, spiritul depinde într-o prea mare măsură de trup.” “Dar”, spune Mihnea, “spiritul prinde aripi, nu, îşi ia zborul atunci când trupul e neputincios?!…” “Contrar aparenţelor, doar trupul poate să zboare, spiritul nu. Spiritul – sau sufletul – moare o dată cu trupul. Când ultimul intră în descompunere, spiritul suferă şi el.”

Locul lui Wald în cultură

31. Întrebare asupra propriei condiţii: se află el oare pe linia distincţiei vizionar-spirit critic? Nu, nu crede – dar poate că totuşi… Ideile sale – ce ar putea fi calificate, multe, drept utopice – şi mai ales ideea de a uni prin diferenţă reprezintă un contraargument.

32. Care e rolul său în cultură? se întreabă Wald. Răspunsul: cel de “mâl fecund”.

Logica dialectică sau paradoxală

33. Wald: Rămăsese de data trecută să ne gândim la logica dialectică (sau la logica paradoxală, cum o numeşte Erich Fromm). Ea încorporează logica elementară a lui Aristotel ca pe un caz particular. În logica dialectică apare ceea ce eu am numit legea predicaţiei contradictorii. Legea noncontradicţiei îşi pierde prin urmare valabilitatea. De exemplu, în acelaşi timp şi sub acelaşi raport S este P şi S este non-P. Ceea ce, atenţie, nu înseamnă acelaşi lucru cu a spune că S este P şi că S nu este P; nici logica dialectică nu poate accepta aşa

ceva, nu mai mult ca logica aristotelică! Microparticula este undă şi corpuscul; în nici un caz: microparticula este undă, microparticula nu este undă. Contradicţia apare între predicate, nu la nivelul copulei. Vă daţi seama? Stă în esenţa subiectului despre care se face predicaţia de a avea două atribute contradictorii!

Am încercat cu mai mulţi ani în urmă să fundamentez sistematic ideea unei logici dialectice, într-una dintre cărţile mele, care a fost tradusă şi în Statele Unite. Era un început. Din câte ştiu eu, doar Henri Lefevre a mai intenţionat ceva asemănător, cu *Logique dialectique et logique formelle*.

Valentin: Logica dialectică pare să fie caracteristică unei înalte spiritualităţi, gândirii antrenate, mult prea puţin însă comportamentului cotidian.

Wald: Bineînţeles. Ea e logica gândirii însăşi.

Îţi imaginezi că un călător într-un mijloc de transport, atunci când e întrebat dacă are bilet nu va răspunde: "Cam am." Sau: "Am şi nu am." La nivelul omului obişnuit ea poate fi înţeleasă cel mult ca o glumă nesărată.

Eu: Nu credeţi totuşi că epoca în care trăim e impregnată de duhul dialecticii? Mă gândesc de exemplu că există răspunsul comun "Da şi nu", sau că se cultivă în mod curent paradoxul.

Wald: Da, dar cultivarea paradoxului se face tot la un anumit nivel intelectual – mai rar la nivelul străzii.

Ba! zic eu, îmi amintesc că am văzut acum ceva vreme, în centrul Sibiului, un copac cu un anunţ de tablă pe care scria de mână: "Avem vin. Strada Berii nr. 3".

Lumea de dincolo

34. Wald: Mă gândesc de la o vreme la cât de înşelătoare e sintagma "lumea de dincolo" – căci ce e ea mai precis? O simplă raportare la lumea de aici, la lumea reală, o reflectare a acesteia printr-un cuvânt: "dincolo". O oarecare convenţie de limbaj, o iluzie. Lumea de dincolo este exact opusul acesteia: e locul unde nu există suferinţă, nu sunt griji, n-ai nevoie să mănânci etc. Mi se pare foarte interesant. Ca şi cum am vorbi despre materie şi antimaterie.

Altădată, referindu-se sarcastic la viaţa de apoi şi de "dincolo": "Dincolo" nu sunt decât cei care se uită la mormânt!

Eu: Dom' profesor, păi după cum îi aşezaţi dumneavoastră, cu

faţa la groapă, ei sunt "dincoace", încă n-au trecut "dincolo"!

Wald: Ei, atunci înseamnă că "dincolo" sunt cei care stau cu spatele!

— **Marxismul lui Wald**
Minciuna şi eroarea
— Moralul îi devine tot mai bun...

I. Nasta, Dan
II. Natura lui Wald
— Natură, cultură, civilizaţie
— Nimic
III. Noica, Dinu
— "Noţiunea aceasta de «timp»"...
— NU – şi de ce

Păltinişenii
— Pentru un Dumnezeu materialist dialectic
— Posteritatea lui Wald
— Prima întâlnire
— Problema culturilor agricole
— Problema domestică (insolubilă)
— Problema sinuciderii morale
— Problema spinoasă a cetăţeniei

— Recenzenţii
— Religios – nu, spiritual – da

Marxismul lui Wald

35. Marxismul dialectic e în realitate şi idealist, diferit aşadar de cum l-au înţeles cei care l-au interpretat în regimul trecut. "Marx n-a fost înţeles de marxişti nici când îl lăudau, nici acum, când îl critică."

Sau: Spiritul este consecutiv materiei, în sensul că emerge din ea. Dar îi este totodată superior, căci "ulterior" nu înseamnă şi subordonat. Cu alte cuvinte spiritul este secund, nu secundar. Dacă Einstein-tatăl e idiot, înseamnă că Albert nu e genial? Sau dacă tatăl e genial, fiul se va fi molipsit neapărat?

E clar că materialismul e idealist, până la utopie, după cum se

poate vedea şi din întreaga istorie a aplicării lui. Când Stalin dă ordin să fii împuşcat, iar tu, în faţa plutonului de execuţie, strigi: “Trăiască Stalin!”, ăsta nu e idealism?

Stelu: Da, dar nu mai e marxism.

Wald: Dar ce, parcă Stalin e marxist?

Wald susţine că are o filosofie marxistă şi crede foarte mult în această precizare. Cu atât mai mult azi, când nu mai e la modă. Ne povesteşte cum unii prieteni l-au sfătuit să păstreze o anume discreţie în ceea ce priveşte ideile sale, măcar pentru o vreme, pentru că azi n-ar mai fi momentul potrivit pentru idei marxiste. Ceea ce lui Wald i-a întărit cu o nouă vehemenţă convingerea: “Păi asta înseamnă că tocmai acum e momentul! Ce sens va mai avea să mă declar marxist când toată lumea va fi marxistă?”

36. Wald – în continuare o sursă de formulări inspirate. Un exerciţiu care-şi dobândeşte maxima strălucire tocmai în focul disputelor, contrazicând parcă ideile mele de mai înainte. De pildă, într-o controversă despre faptul dacă o dogmă tinde inevitabil – sau nu – să se transforme în dogmatism, el crede că da, precizând că de regulă dogmele definite ajung şi definitive. Sau pe marginea ideii că marxiştii sunt nişte mici diavoli ai lumii contemporane, după cum susţine o foarte cunoscută personalitate a vieţii noastre culturale (pare-mi-se că Gabriel Liiceanu), spre marele regret al lui Wald: “Cum poate afirma aşa ceva?! Poate daţi dracului – asta da!”

37. La Templul Coral, către Harry Culler: Lasă, că stăm noi de vorbă în zilele următoare! Ameninţarea se referă la faptul că H. C. s-a exprimat – culmea, elogios! — cum că Wald nici n-ar prea fi marxist, chiar dacă el asta susţine! Încă puţin şi-l scotea pe Ricu rabin! Evident, nimic nu poate fi un motiv mai mare de nemulţumire pentru cineva care până acum câţiva ani încerca să-l convingă pe Moses Rosen că ritualurile iudaice sunt la rândul lor materialist dialectice! Împrejurare mai caraghioasă ca asta nici că există! În jur, mulţimea mare de cunoscuţi râde cu poftă şi cu oarece părere de rău. O speranţă tot avuseseră, dar ea însemna să-l schimbe pe Henri Wald cu o copie.

Între timp lângă mine se deschide uşa şi intră Pleşu.

Wald trece acum la cea de-a doua parte a cuvântului său şi ne istoriseşte inspirat o povestioară hasidică simpatică şi paradoxală – la care noi, cei din grupul nostru, ştim că meditează de vreo două săptămâni. Spontaneitatea sa este în final răsplătită cu un râs general.

Cu acestea partea oficială a lansării *Înţelesurilor iudaice* se încheie şi invitaţii trec cu voioşie la asaltul gustărilor. O doamnă foarte amabilă ne îndeamnă insistent să ne servim, dar noi o refuzăm cu demnitate. E clar că nu ne-am maturizat încă, dacă spiritualitatea noastră mai stă în cumpănă cu sandvişurile de pe masă!

Minciuna şi eroarea

38. Minciuna e un păcat moral, eroarea – un păcat gnoseologic.

Moralul îi devine tot mai bun...

39....deşi el nu prea se recunoaşte în această evoluţie. După ce a făcut un pas important scriind un mic "eseu testamentar", acum, de fiecare dată când discuţia alunecă spre mai vechea rană sufletească (sfârşitul dureros al soţiei) se grăbeşte să o readucă între hotarele ei teoretice – ceea ce înainte nu-i reuşea prea lesne.

Nasta, Dan

40. Marţi, 11 mai: Wald, Nasta, Valentin. Wald are un cancer în fază incipientă. Dan Nasta ne arată fotografii ale palatului brâncovenesc de la Potlogi, înţesat cu exponate din fabuloasa sa colecţie de obiecte de epocă şi etnografice. Ne împărtăşeşte şi câteva dintre proiectele sale – un han autentic în incinta palatului şi un "theatre de la verdure" pe malul lacului Mogoşoaia. Totul e foarte frumos, mai ales prin recuperarea detaliului. Nasta a reuşit să ne impresioneze pe toţi, cu simpla-i prezenţă de om care ştie ce vrea, idealist pe deasupra. Un visător pragmatic, combinaţie rară.

Una dintre fotografii e realizată dintr-un unghi neobişnuit, pe sub o scară de beton. O întorc pe toate părţile, fără să-mi dau seama ce reprezintă. Nu îndrăznesc să spun nimic, tocmai am unul dintre accesele mele maso-curioase de timiditate. Când ajunge la Wald, el o răsuceşte de asemeni ca pe-un volan şi spre marea-mi satisfacţie dă glas nedumeririi mele. La care Nasta, bineînţeles, îl împuşcă tandru cu o ironie scurtă. Sau, vorba lui Valentin, din poignée.

Prima vizită i-am făcut-o cu puţin timp în urmă, conduşi de Wald, care a avut delicateţea de a-şi dori cu voce tare să vedem şi noi locuinţa-muzeu a lui Nasta. Şi iată-ne aici. În vreme ce amfitrionul ne plimbă ca un ghid în turul exponatelor printre care locuieşte, servindu-ne explicaţii detaliate şi jubilând cu un orgoliu reţinut, dar

gurmand la toate laudele pe care i le aducem, mai află vreme să-l tachineze amical pe Wald, care îşi regăseşte şi el obişnuita-i vervă sarcastică. Noi zâmbim în hohote la duelul celor doi. "Văd că eşti într-o dispoziţie de agitator azi!" remarcă la un moment dat Nasta, bătând în retragere. "Te rog", protestează Wald, "agitator-şef! Măcar pentru că sunt cel mai în vârstă din grupul meu!" Trec apoi subit la o confruntare de impresii de prin muzeele Parisului, la care Nasta observă că impresioniştii arată mai bine în albumele de artă decât în original, iar Wald îl întreabă, nazalizând emfatic, dacă a trecut în vizitele sale şi pe la "poantilişti".

Natura lui Wald

42. Putem – sau nu – să acţionăm asupra realităţii, ori asupra naturii? Ajungem la un concept banal, zice Wald: da, prin practică, prin experienţă. Natura e indiferentă, dar atunci când se comportă "cum îi cântăm noi" înseamnă că "i-am prins melodia". Nu ne putem îndoi că am ajuns pe Lună sau că i-am fotografiat faţa nevăzută.

Bacon avea mare dreptate: putem supune natura doar dacă ascultăm de legile ei.

Iar dacă, experimentând mereu, realitatea devine aceea pe care ne-o dorim, iată un fapt de care nu ne mai putem îndoi.

Natură, cultură, civilizaţie

41. Discutăm pe marginea următoarelor idei ale lui Wald:

Adam şi Eva: muşcătura l-a urcat pe om din natură în cultură.

"Vă daţi seama că înainte de asta Adam şi Eva nu trăiau în timp? Că trăiau doar în spaţiu?". Continuare la: "Nici nu ştiu când au trecut 73 de ani!"

E interesant că Wald vede izgonirea din rai după un sens ascendent, nu ca pe o cădere.

Natură-cultură-civilizaţie: Natură este ceea ce există deja la apariţia omului. Cultura – ceea ce omul adaugă naturii.

Diferenţa dintre cultură şi civilizaţie: cultura are în vedere relaţia dintre om şi natură, civilizaţia pe cea dintre om şi societate, sau, evident, dintre doi indivizi.

Cineva călcat pe bătături în tramvai îi va reproşa agresorului că nu e civilizat, nu că n-ar fi cult!

Să spui "cultură materială" e o contradicţie în termeni, "cultură

spirituală” e o tautologie.

Dar, pe de altă parte, nici cultura nu e complet spirituală, nici civilizaţia complet materială.

În fond, ce e aceea “cultură materială”? Adică un automobil e “cultură materială” şi o operă filosofică e “cultură spirituală”? Le diferenţiem deci cantitativ, “farmaceutic” (Iliuţă), după câtă materialitate încorporează?

Un robinet e civilizaţie, dar e şi cultură, ca rezultat al unui act creator. El e civilizaţie în măsura în care se simte grija pentru om, dacă deci curge atunci când îl deschidem şi nu curge atunci când îl închidem – şi nu invers (ca la noi).

Despre Eugen Ionescu (şi frica sa permanentă de moarte) aflăm că locuia pe vremuri într-un bloc alăturat (Wald stătea atunci chiar în centru, unde se află azi ieşirea de metrou Intercontinental, pe colţul clădirii de la Creditul minier). În timpul bombardamentelor se pare că Ionescu se azvârlea sub pat, trăgând şi plapuma peste el. Spaimă nu chiar nejustificată, căci au căzut bombe şi în acea zonă, neexplodate însă.

Valentin (în legătură cu “tema robinetului”): Erau aşadar necivilizate…

Wald: Ba, dimpotrivă, erau civilizate, căci primá grija pentru om.

Valentin: Da, dar nu funcţionau cum trebuie…

Wald: A, deci nu ne respectau ca inamici!

Nimic

43. În ultima vreme mă preocupă plasticitatea originară a cuvintelor şi a expresiilor. Influenţat întrucâtva de Wald, care descoperă din când în când câte un cuvânt în înţelesul său originar. Îmi amintesc cu cât amuzament efervescent a descoperit într-o discuţie “etimologia” cuvântului “nimic”: “«Ni-mic», adică «nici (măcar) mic»!”

Noica, Dinu

44. Noica, într-o discuţie cu Wald: “Marx a pornit de la stomac, Freud de la sex, tu de la limbă.” “Aha, ai găsit deci trei ovrei!”

Wald făcea haz de originea “română” a lui Noica – de fapt cam greco-bulgară.

Întâlnirea mea cu Noica: Am impresia că Wald, sub aparenţa nesistemicităţii, tinde constant să formeze o reţea de concepte, dintre

care unele “fundamentale”. Observaţia mea îl amuză şi ne destăinuieşte – măgulitor pentru mine – că ceva asemănător i-a spus odată şi Noica. Care, fireşte, îl urmărea ca un vătaf cu îndemnul “Treci la sistem!” şi îl sfătuia insistent să nu mai citeze în lucrările sale din operele altor autori.

“Noţiunea aceasta de «timp»”...

45. Vă daţi seama cât de stresantă e noţiunea de “timp”? În timp îmbătrâneşti, în timp se pe-trec toate. E mult mai uşor, mult mai puţin dramatic să trăieşti în “spaţiu” – şi acesta-i şi motivul pentru care oamenii au încercat dintotdeauna să transpună timpul în termeni de spaţialitate…

NU – şi de ce

46. Eu: Pe la începutul secolului Maurice Maeterlinck se declara sastisit de operele de artă care au ca subiect nenorociri – nefericirea, în general. De ce nu i-am reprezenta de acum înainte, în creaţiile noastre, pe oameni ca fiind fericiţi? se întreba el.

Wald: Pentru că fiecare operă de artă este întotdeauna un NU răspicat. Cineva se pronunţă prin creaţie numai împotriva cuiva sau a ceva. Ce sens ar avea să creezi doar pentru a-ţi afirma adeziunea la ce există şi funcţionează?! Am ajunge din nou în situaţiile din regimul trecut, când la o şedinţă se lua cuvântul pentru ca respectivul să declare că e de acord. Atunci de ce mai cerea cuvântul? Doar pentru a ne plictisi cu acordul său?

Păltinişenii

“Gabi şi Andrei”

47. Am discutat – cumva inevitabil şi, nu ştiu de ce, cu o anume iritare – despre Liiceanu, dar mai ales despre Pleşu (foarte laudativ), apoi discuţia a alunecat din nou spre teme ca: iudaismul, originile culturii europene, criza spirituală, inexistenţa de principiu a misterelor şi, spre final, *Exorcistul* lui Friedkin (care în 1973, când a rulat prima dată, a fost clasat drept kitsch, în pofida – sau poate şi datorită enormului succes de public, iar acum uite că suscită discuţii metafizice).

Sorel

48. Din nou la Wald, Valentin şi eu. L-am găsit acolo, ca de obicei

în ultima vreme, pe inginerul nostru (Bogdan), iar între timp a venit şi Sorin Vieru. Interesant, Vieru, mai ales prin faima modestiei sale, pare-se ieşită din comun, şi a moralităţii lui ireproşabile. Ţine un seminar special Platon la Filosofie. Wald a glumit odată, ceva în genul: "La prima noastră întâlnire era un puşti abia major, sfios, apoi am discutat mai mult, mergând spre casă de la cursul pe care-l ţineam, ca să aflu la sfârşit că are vreo cincizeci de ani". Îl iubeşte foarte mult pe S. V.

Discuţia despre criza actuală a spiritualităţii alunecă repede spre teme de politică economică. În discursul lui Sorin Vieru cele două se leagă consistent. Bogdan s-a înviorat şi ne antrenează chiar mai departe, într-o dezbatere despre liberalism, capitalism, drepturile omului, economie de piaţă, mizerie şi protecţie socială, emigrare etc. — care, sincer să fiu, nu prea mă interesează, mai ales că de trei ani încoace presa şi televiziunea le-au răsucit pe toate feţele. Dar Bogdan e deja dezlănţuit şi înaintează metodic, punct cu punct, ca la Stalingrad, îl mai pasionează în plus computerele, ca şi fenomenele paranormale (chiar l-a întrebat odată pe Wald dacă îi poate împrumuta cărţi despre astfel de fenomene).

49. Ziua întâlnirilor noastre săptămânale s-a schimbat din nou, în funcţie de orarul cursurilor de la facultate, redevenind marţi, cum fusese iniţial. Îl găsim la Wald pe Sorin Vieru, care tocmai s-a întors de la Paris şi îşi continuă povestirea despre ce-a mai făcut şi ce mai e pe-acolo. Se pare că metropola înfloreşte în zgârie-nori newyorkezi. Precum şi alte lucruri – bune, ca de pildă detaliul unor afişe mari lipite prin mijloacele de transport, în culori plăcute şi care reproduc pur şi simplu versuri din marii poeţi francezi: Rimbaud, Valéry ş.a. (Şase ani mai târziu voi avea ocazia să savurez în aceleaşi condiţii, la rând cu reclamele la spray pentru încălţăminte şi concertele cu Iron Maiden şi The Cranberries, câteva scurte poezii, numai că experienţa mea se produce în metroul praghez – şi, evident, în misterioasa limbă cehă!). Wald e încântat de idee. Ea se potriveşte ca o mănuşă cu proiectele sale de atragere a maselor spre cultură. Vieru îi replică oarecum moderator, deşi nu în dezacord, că după părerea avizată a unui cunoscut francez de-al său aceste afişe (rezultat al unor acţiuni mai largi, non-profit, iniţiate de organizaţii particulare) sunt simptomele disperării, sugerând o realitate diametral diferită. Wald se aprinde, cu verva-i ironică obişnuită: "Eu nu ştiu, domnule, cum devin atât de

productivi băieţii ăştia occidentali, care realizează o grămadă de lucruri din disperare, pe când la noi disperarea e paralizantă şi nu mai faci chiar nimic!"

Întâlnirea este consacrată până la urmă în totalitate povestirilor. Vieru relatează cum s-a întâlnit la Paris cu o mai veche cunoştinţă de familie, o poloneză care activase intens în Solidaritatea ca agent de legătură între diverşi lideri sindicali şi politici ai deceniului trecut. Prin 1980 ea s-a aflat în situaţia de a adăposti un socialist brazilian, sosit la Varşovia pentru unele contacte cu personalităţile amintite. Locuiau la mansardă, în condiţii modeste, iar masa pe care i-au aşezat-o oaspelui a fost cam la acelaşi nivel, piaţa alimentară poloneză prăbuşindu-se în acea vreme sub orice ştachetă. Iniţial îl întrebaseră însă unde doreşte să mănânce, în sufragerie sau în bucătărie, întrucât în această din urmă încăpere se afla televizorul şi tocmai urma să fie prezentat un comunicat cu răspunsul guvernului la solicitările Solidarităţii (probabil la cele din august). "A, nu, pot mânca oriunde", răspunde omul liniştit, "inclusiv în bucătărie, sunt obişnuit cu condiţii mai grele, am făcut şi puşcărie." "Bun", zice Wald nerăbdător, căci Sorel se cam lungise cu povestirea, "şi ce-i cu asta?" "Socialistul acesta brazilian este azi noul preşedinte al Braziliei."

Uşor impresionat, Wald consimte că povestirea are totuşi un miez, sau măcar o turnură neaşteptată, iar noi răsuflăm uşuraţi. "Altă dată, după episodul cu brazilianul", continuă Vieru molcom, "această prietenă, care are mult farmec, a găzduit un alt persecutat politic – un scriitor sovietic, urmărit cu tenacitate, din anumite motive, de autorităţile unionale. Se înţelege că ascunderea lui era în sine o mare problemă, căci deşi locuiau în centrul Varşoviei condiţiile rămâneau, aşa cum le-am descris deja, dintre cele mai proaste. Totuşi, într-un fel sau altul, gazdele s-au descurcat şi de această dată.

Scriitorul cu pricina este actualul preşedinte al Estoniei."

"Dar unde se află mansarda asta, dom'le", sare brusc Wald de la locul său, secondat de noi cu entuziasm, "în care se ung viitorii preşedinţi? Trebuie neapărat să dăm o raită pe-acolo!"

Discuţia se reorientează către cartea lui G. Brătescu *Freud şi psihanaliza în România*, care, după cum observă Valentin, deşi unică prin covârşitorul ei volum de informaţie, "se încheie cu nişte concluzii pesimiste – în legătură cu dezvoltarea psihanalizei la noi – care strică totul." În esenţă, s-ar putea crede că psihanaliza nu poate prinde pe sol

românesc pentru că spiritul latin ar fi mai luminos, mai mediteranean, mai senin decât cel neguros germanic (contraexemplul tipic îl constituie nu doar Franţa, dar pare-se că şi Italia). Wald, care e foarte bun prieten cu autorul, ne încredinţează că punctul de vedere din final e chiar cel împărtăşit sincer de acesta. Apoi ne istoriseşte o întâmplare semnificativă – se va vedea imediat pentru ce anume. Un alt prieten al său, Emil Gheorghiu, plecat mai demult din ţară, psihiatru practicant al hipnozei, revine după Revoluţie în România. Întrebându-l despre cum e să profesezi la Bucureşti, E. G. începe să i se plângă lui Wald: "Dom'le, nu merge mai deloc. Închipuieşte-ţi că într-o zi eram în cabinetul meu pentru o şedinţă de hipnoză colectivă. Tocmai hipnotizasem zece persoane, care stăteau înaintea mea pe scaune. Deodată, uşa se deschide pe neaşteptate şi cineva vrea să intre. Un pacient care se afla mai aproape se întoarce însă cu degetul la buze: «Psst! Pleacă, te rog, că suntem hipnotizaţi!»".

Wald vede în această reacţie manifestarea unei anumite înclinaţii spre echilibru şi limpezime sufletească a românului, pe care el o îndrăgeşte foarte mult şi care ar fi sintetizată de expresia: "Ho, măi, că nu dau turcii!"

Pentru un Dumnezeu materialist dialectic

50. Ne povesteşte despre un examen de materialism dialectic la care a picat trei miliţieni în uniformă (echipaţi astfel tocmai pentru a intimida), acordând în schimb nota maximă unei călugăriţe. "Parcă eu le dădeam note pe uniforme? Şi apoi, călugăriţa nu era şi ea tot în uniformă?" Criticat de Tamara Dobrin la o şedinţă de partid pentru povestea cu călugăriţa – cu atât mai vehement cu cât la mijloc era materialismul dialectic, Wald se justifică provocator cu o replică antologică: "Păi, dacă a răspuns dumnezeieşte!"

Posteritatea lui Wald

51. Când intră în discuţie: "posterioritate".

Prima întâlnire

52. Pe 19 ale lunii Valentin mă întreabă, cu excesul de precauţie şi de curtoazie care-l caracterizează uneori, dacă n-aş vrea să-l însoţesc într-o vizită la cineva care locuieşte vizavi de facultate, la Henri Wald mai exact, la care el mai fusese doar o dată, cu câteva zile

înainte, condus fiind de prietenul său septuagenar pe care îl îndrăgeşte atât de mult, Lucu Andreescu. Înainte de a-i putea da vreun răspuns, îmi argumentează detaliat de ce ar fi profitabil pentru noi, intelectualiceşte, să-l vizităm pe Wald. Ceva mai târziu îmi va relata, râzând, despre cum greşise Lucu etajul la care locuieşte Wald, coborând la 3 în loc de 4, şi cum îl admonestase acesta, lângă uşa liftului, cu o umoare amicală: "Bine, mă Lucule, la 3 ţi-am spus eu să cobori?!". Mi-l prezintă pe Wald ca pe un polemist dur şi nonconformist, un ironist necruţător, un samurai al ideilor. "Dar va fi interesant, vei vedea..."

De ce "dar"?

Lasă abia la urmă ceea ce crede el că ar putea întări un eventual refuz al meu: E marxist, ştii... Unul dintre ăi vechi... Tac, la această precizare a lui. Da, şi? Valentin mă priveşte fix, aşteptând parcă o reacţie din partea mea, eu mă încăpăţânez să nu am nici una.

Prea mă deranjează postura de judecător al istoriei pe care ar trebui să mi-o arog dacă m-aş sinchisi de asta.

Propunerea lui Valentin vine de altfel într-o perioadă în care mă simt foarte disponibil pentru a intra într-o relaţie de ucenicie. Atât doar că nu sunt foarte conştient de asta. Devin – chiar în momentul în care mi se oferă şi soluţia. Nimic nu mi se pare mai normal apoi decât să merg acasă la Henri Wald – şi parcă şi sensul traseului este anume ales de soartă: vizavi de clădirea facultăţii.

Ne povesteşte la început despre prietenia sa cu Noica, apoi despre Liiceanu şi Pleşu, după care trecem la probleme mai generale, unde constat cât de bine ne completăm. Într-adevăr, aflu repede că avem multe opinii comune, la care el, plăcut surprins, îmi cere spre finalul vizitei să-i aduc din producţiile mele spre a le citi. Lucru foarte măgulitor, abia aştept să am aşa ceva.

Mă bucur că l-am cunoscut. Un lucru e cert, marţea a fost mereu ziua mea bună (şi joia a proastă).

Vineri am cumpărat *Jurnalul de la Păltiniş* şi *Pagini despre sufletul românesc*. În plus, *4 scenarii* de Pintilie, mai mult pentru că m-a preocupat acum un an compoziţia scenariului ca gen literar.

Jurnalul e realmente pasionant.

Problema culturilor agricole

53. Ne povesteşte că atunci când i s-a propus funcţia de secretar

de partid al Ministerului Agriculturii a refuzat pe motiv că: “Eu nu mai am nici o legătură cu agricultura de două mii de ani.” Blocat, cel care îi făcuse propunerea n-a înţeles nimic, aşa că Wald îl limpezeşte: “Da, de când Titus i-a împrăştiat pe iudei, în anul 70.”

Atunci Titus încă nu ajunsese împărat, ci doar comandantul suprem al legiunilor din Iudeea, numit de tatăl său, Vespasian.

Ne împărtăşeşte apoi istoria unui alt refuz – venit la propunerea de a deveni directorul Institutului de Filosofie. Sugerase atunci că mai potrivit ar fi altcineva, care a şi preluat, ulterior, acest post. Şi aici erau “probleme de agricultură”: cercetătorii trebuiau să analizeze culturile din perspectiva socialismului ştiinţific.

Problema domestică (insolubilă)

54. Dacă putem găsi, întâmplător, o femeie de serviciu care să-i facă curăţenie, întrucât cea veche n-a mai trecut de multă vreme; trebuie că a primit vreo moştenire: l-a părăsit fără nici o explicaţie.

“Şi acum să trecem la probleme şi mai teoretice…”

Problema sinuciderii morale

55. Wald: Sinuciderea mi se pare prea spectaculoasă, oricum s-ar realiza ea. Îi invidiez însă pe cei care au avut puterea să recurgă la această soluţie.

(Reflectând dacă există mai puţină nefericire în alte epoci comparativ cu a noastră, Wald concluzionează că nu. Iliuţă dezvoltă o anume idee pornind de la sinuciderea lui Seneca).

Wald: Aş vrea, dacă ar fi posibil, o sinucidere morală – adică sinuciderea să fie morală.

Problema spinoasă a cetăţeniei

56. Referitor la Harry Brauner, în perioada în care acesta era închis într-o celulă şi obişnuia să transmită mesaje morse prin perete. “Cine eşti?”, primeşte el odată un răspuns de alături. “Harry Brauner, folclorist”. “Hait! Jidan?” “Da”. “Şi de ce te-au arestat? Eşti sionist?” “Nu, comunist”. “Hai sictir! Jidan, comunist – şi în închisoare!…” Interlocutorul era un oarecare Mironovici, legionar. Mai târziu H. B. ia legătura cu Nechifor Crainic, un alt legionar, “dar unul luminat”. Împreună, lângă zid, încep să compună cântece, la care Crainic contribuie cu textul, iar Brauner cu muzica. Vor cânta aceste cântece la

ieşirea din închisoare.

Iată o întâmplare exemplară, zice Wald, pentru a nu şti cine sau ce este un evreu.

Pentru alţii problema este mai simplă. "Eu decid cine e evreu!", stabileşte Karl Lueger, primarul social-creştin şi antisemit al Vienei sfârşitului de secol XIX. Cuvinte care, paradoxal, au avut în epocă rolul de a limita întrucâtva accesele antisemite.

Urmează o discuţie amplă despre cearta din Israel dintre aşkenazi şi sefarzi. Evident, Wald nu scapă prilejul de a stabili o legătură cu una dintre ideile sale anterioare: aşkenazii sunt mai înclinaţi către raţionalitate, sefarzii către afectivitate. Moment crucial: 1492, anul izgonirii sefarzilor din Spania. Unii o iau spre nord, ajungând în Italia, Franţa, Ţările de Jos, Germania de Nord şi Anglia (sefarzii din Occident), în Balcani şi în Lumea Nouă... Ceilalţi se îndreaptă spre sud şi se aşază din Maghreb până în Orient. Pe de altă parte, aşkenazii, care, locuitori la început ai nord-estului Franţei, ai Flandrei şi ai Renaniei, se răspândesc ulterior în întreaga Germanie, în Elveţia, Anglia, nordul Italiei, Europa Centrală şi de Est, America de Nord şi cea de Sud. Cine este atunci mai evreu? Nici unii, nici alţii. Încurcăturile sunt mari...

Recenzenţii

57. Îl întâlnesc întâmplător pe Wald, unde?, într-o revistă de divertisment. Cineva al cărui nume nu-l mai reţin semnează o scurtă notiţă prin care îşi informează cititorul rebusist despre ce s-ar putea întâmpla dacă în loc de "hau-hau!" câinii ar începe să latre dintr-odată, după o inspiraţie subită: "uah-uah!". Este evidentă voluptatea omului: exemplul lui Wald, cules din vreo carte a sa, îl delectează la nesfârşit pe intervalul a 5-6 rânduri de coloană, până la a-l convinge să-şi imortalizeze descoperirea în această însemnare de duminică.

Religios – nu, spiritual – da

58. Malraux nu a afirmat deloc, aşa cum greşit se tot citează, că "Secolul XXI va fi religios, sau nu va fi deloc" – nu "religios" va fi sau nu va fi, ci "spiritual"! Aceasta-i varianta corectă, zice Wald, m-am informat printr-un prieten de-al meu care locuieşte la Paris şi care e atât de drăguţ să-mi trimită aici toate cărţile care mă interesează! „Religios" este reducţionist în raport cu „spiritual"!

Scandalul morţii

59. Locuim într-o construcţie în formă de U, cu o curte mare la mijloc, năpădită de iarbă. De la un capăt la altul al verandei sunt înşirate circa treizeci de uşi, care permit accesul vilegiaturiştilor la camerele lor. Se vede treaba că totul a fost gândit de la bun început modulat, ca un motel la una dintre străduţele centrale ale staţiunii – probabil în epoca interbelică. Problema confortului nici nu se pune – nici nu ne preocupă. Mie condiţiile de locuit îmi evocă bursucăria lui chir Panaioti, descrisă de Cezar Petrescu în *Calea Victoriei*.

Dimineaţa ne îndreptăm către plaja situată într-un mic golf, coborând în fugă un taluz înalt şi abrupt. Soarele toropitor ne cam taie cheful de conversaţie; feminitatea bronzată îl animă. Din când în când mergem la bufetul de pe plajă – unde luăm câte o bere; mai puţin Mihnea, care rămâne credincios principiilor lui de abstinenţă alcoolică şi îşi cumpără de fiecare dată o cola. Se va converti un an şi jumătate mai târziu, când îmi va istorisi în amfiteatrul Cantemir, înainte de intrarea lui Sorel Vieru care ţine seminarul *Sofistul*, despre experienţa mistică trăită tot la mare, dar de 1 Mai, îndată după administrarea unui păhărel de vodcă. E o vizualizare foarte vie ce-mi povesteşte el, cu cercuri concentrice intens colorate şi dilatate care mie îmi evocă mandalele indiene, dar pe el îl duc cu gândul la Fiinţa parmenidiană.

Întreb de curiozitate ce vodcă a băut – nu mă lămuresc.

Ne abordează un adolescent emoţionat şi îndrăzneţ, dintr-o clasă cu ore de logică la care Valentin ţinuse vreo două săptămâni locul Adelei. Valentin îi încălzise astă-iarnă pe elevi cu panseuri despre Wilhelm Reich şi revoluţia sexuală şi le ceruse părerea în legătură cu "fosilele burgheze de la cancelarie", stârnind furtuni de entuziasm. "Sub pietrele caldarâmului, plaja…" Oare cum o fi să-ţi întâlneşti idolul în slip?

După-amiaza jucăm ping-pong la un club, unde pierd partidă după partidă, în ciuda faptului că odată cunoşteam destul de bine sportul acesta; învăţ în schimb badminton, care până atunci mi se păruse o chestie aeriană, imponderabilă şi abstractă. Câteva zile devin un maniac al badmintonului şi îmi propun să inventez fluturii fosforescenţi, care să poată fi văzuţi şi noaptea. Odată întors acasă, voi constata că experienţa asta mi-a afectat serviciul şi retururile la tenis (şi aşa nu prea grozave!), din cauza diferenţei de calibru a loviturilor.

Trimitem ilustrate şi dăm telefoane. În timp ce Mihnea aşteaptă încă la unul dintre ghişee, eu şi Valentin ne străduim să-i convingem pe câţiva trecători că înăuntru se află un fervent practicant al religiei lui Mahomed şi că e mai mult decât necesar să-şi lase toţi, conform tradiţiei, încălţămintea la intrarea în clădirea poştei; spre a fi mai convingători, aşezăm pe trepte papucii de plajă ai lui Mihnea.

Seara mergem la o terasă cu muzică din centru şi ne simţim bine. Încercăm apoi să ne punem în aplicare ideea tenebros romantică a scăldatului în mare la lumina lunii, dar luna lipseşte tocmai în noaptea aceea şi din romantismul nostru rămân tenebrele, sonorizate de valurile furioase şi invizibile. Nu ne încumetăm nici măcar să coborâm pe plajă.

Alături de camera lui Ilie locuieşte un tip mai vârstnic, pe care îl cinstim într-o seară cu tărie, ca nişte buni vecini ce suntem. Soţia i-a ieşit în oraş cu copiii. Ne mărturiseşte confidenţial şi sub jurământ că e un fel de psiholog şef la cel mai mare penitenciar de femei din ţară. Evident, îl asaltăm cu întrebări, care mai de care mai ciudate; subiectul ne interesează, deşi nu ştim exact de ce.

După plecarea lui Iliuţă şi a lui Flori, echilibrul grupului nostru se rupe. Valentin mai ales devine inexplicabil de melancolic, ca un puşti în prima lui tabără. Se refugiază, precum Ovidiu printre barbari, pe unul dintre stabilopozii cu vedere spre larg şi priveşte absent

valurile care i se sparg irizate la picioare. Schimb cu el câteva propoziţii simple despre atmosfera din facultate şi despre alte două-trei chestiuni.

Într-o seară ne plimbăm toţi patru pe străduţele din Eforie: e o întunecare frumoasă de vară, cu o uşoară briză care ne răcoreşte. Poate de aceea ne încumetăm pătimaş la o discuţie mai teoretică, ajungând în cele din urmă la probleme legate de divinitate. Mihnea e un credincios declarat, dar totodată ponderat, Valentin – un virulent ateu, iar eu, care din virulent (cu *Anticristul* lui Nietzsche la căpătâi în primul an de facultate) am devenit în ultimul timp numai ateu, mă transform în această seară, spre propria-mi mirare, într-un agnostic modest, ceea ce lui Valentin trebuie că îi sună ca o trădare. După patru ore de vagabondaj metafizic, ne anunţă brusc că a doua zi se va întoarce la Bucureşti.

Îl conducem de dimineaţă la gară. Cu puţin înainte de trenul lui, soseşte de la Bucureşti o prietenă a lui Mihnea, pe care îmi amintesc că am mai întâlnit-o la cursul de filosofie contemporană. Rezultatul e că vreo două zile nu-l mai vedem nici pe el. Rămân doar cu Marius, cu care pornesc într-o zi pe jos până la Costineşti. În acea dimineaţă Mihnea se relaxează pe o bancă din parcul central, citind *Minima moralia* lui Pleşu, adusă de prietena din Bucureşti, care între timp se întorsese acasă. Ne oprim la Tuzla, la o băcănie care are trei, patru mese afară, la umbră, cu bere rece la halbă. Lângă noi s-au întrunit vreo patru pensionari de-ai locului; discuţia lor degajată şi familiară despre bicicleta unuia îmi readuce sentimentul reconfortant al vacanţelor la bunici.

Într-altă zi luăm trenul spre Constanţa, la ideea lui Mihnea. Colindăm o după-amiază întreagă prin soarele arzător de sfârşit de sezon. Ne întindem în fine pe o pantă înverzită cu vedere spre port. Îmi aduc aminte de întâmplările dintr-o zi de armată, cu cinci ani înainte, trimis fiind ca hamal la una dintre danele de aici. Rememoram atunci nostalgic anii copilăriei, când veneam în Constanţa la rude. La trei ani de la călătoria cu Mihnea, într-altă preumblare şi cu o altă companie, voi privi din nou portul şi îmi vor reînvia în suflet rătăcirile din Constanţa acelui început de septembrie… şi vacanţele petrecute la mare… şi ziua de hamal în port… şi macaralele pe care le zăream din autobuzul cu care mă întorceam în zori din învoiri… Cât de tulburător poate fi totul (îmi ziceam)! Prezentul care fuge mereu înainte, hăituit

fără odihnă de un trecut feroce!

Intrăm în câteva librării şi găsim cărţi bune la preţuri vechi: Lev Tolstoi, *Sonata Kreutzer*, M. A. Bulgakov, *Inimă de câine*, G. K. Chesterton, *Omul care era joi*, Mary W. Shelley, *Frankenstein sau Prometeul modern*, A. N. Tolstoi, *Hiperboloidul inginerului Garin*, Frantz Funck-Brentano, *Secretele Bastiliei*, R. L. Stevenson, *Straniul caz al doctorului Jekyll și al domnului Hyde,* André Malraux, *Oglinda de la hotarul ceţii*, Donald Keene, *Literatura japoneză*. Atmosfera de destindere și poza noastră în pantaloni scurţi sunt subliniate prin contrast de răcoroasa întoarcere la odihna cuvântului scris. Marius îşi alege o carte scumpă despre Sfânta Veronica. Nu-l cunosc prea bine pe Marius, dar Mihnea, care îi e prieten şi care s-a informat parcă direct la bursa librăriilor, îl sfătuieşte (zadarnic) să aştepte până la Bucureşti, unde îşi poate procura câte cărţi religioase doreşte la preţuri rezonabile. Mie îmi recomandă un volum cartonat de format mare, 25 x 35 cm., care nu e altceva decât o ediţie a *Bibliei* de la Bucureşti, mai exact a *Exodului*; îi voi urma sfatul şi o voi cumpăra de acasă la un preţ modic, de la librăria Luceafărul, indicată de el. Aici mi se întâmplă ceva foarte ciudat: în timp ce mă plimb agale printre standuri, câteva cărţi sar singure din rafturi şi aterizează pe pardoseală. Mă uit repede să văd despre ce titluri e vorba, superstiţios ca un ghicitor în orez. Librăresele se miră şi ele, apoi află prompt, mult prea prompt după părerea mea, motivul acestei rebeliuni subite: la vreun kilometru distanţă, pe Bulevardul Unirii, se află în curs de execuţie nişte lucrări la carosabil. Explicaţia lor nu mă convinge câtuşi de puţin: cărţile sunt bine aşezate în raft, cu o înclinaţie care exclude orice deplasare la trepidaţii. Pe care, oricum, eu nu le-am simţit clătinând stabilimentul, nici nu le-am auzit. Uit însă incidentul când descopăr ceva mai încolo *Maimuţa goală* a lui Desmond Morris.

Îi voi relata lui Valentin, prin octombrie, despre interesul meu pentru etologul britanic. Valentin – tipic pentru el atunci când e vorba despre ceva care i-a rămas străin – nu reacţionează în nici un fel. Tăcere albă, polară.

Un an mai târziu: ultimul entuziasm al lui Valentin poartă numele lui Desmond Morris. Încearcă din răsputeri să mă convingă ce tip extraordinar este acest Desmond Morris. Îmi pune la dispoziţie o mulţime de date şi de idei ale lui Desmond Morris. Mă încredinţează despre importanţa pentru sexualitatea umană a concluziilor lui

Desmond Morris. Mă sileşte după o petrecere la Ilie, în staţia de metrou Păcii, să accept cu împrumut o carte celebră a lui Desmond Morris, pe care o împrumutase la rându-i de la Institutul Francez – evident, în traducerea corespunzătoare: *Le couple nu*.

Asaltat, buimăcit, cucerit, îl întreb timid şi mai mult formal dacă îşi aminteşte de ziua în care i-am pomenit despre Desmond Morris. Mă priveşte descumpănit, interzis: Păi atunci încă nu auzise nimic despre el!

Ne oprim pe stradă la un chioşc de ziare şi eu întreb dacă au hegăl. "Ce anume?" întreabă vânzătoarea intrigată. "Hegel v-au adus?" "N-avem", se dumireşte femeia, "dar mai încercaţi din nou pe săptămâna viitoare."

Mi se lămureşte o întrebare rămasă multă vreme latentă, revenind uneori în actualitate, şi căreia nu-i aflasem încă o rezolvare mulţumitoare: dacă genialităţii trebuie să i se acorde sau nu o şansă spre a se realiza. (Am sentimentul că o dată cu această dilemă aşez punctul final adolescenţei). E o problemă pe care am mai discutat-o şi la Wald. Mihnea, care a pornit discuţia într-o seară în camera lui de la bursucărie, susţine că e foarte posibil ca în secolul nostru să fi existat genii care să nu fi avut şansa să se afirme, sfârşind în schimb în crematoriile de la Auschwitz. Îi răspund că şi alte epoci au fost devastate de calamităţi la scara unor teritorii întregi, precum epidemia de ciumă din 1346-1353, care a ras aproape jumătate din populaţia de atunci a Europei. Pe de altă parte, geniile au emigrat, în general, din teritoriile periclitate la puţină vreme după instaurarea nazismului. Ideea mea este poate cam romantică (dar aghezmuită de cuvintele unor Belinski şi Pisarev, citite demult, la 17 ani, şi fetişizate – ..."geniul este stăpânul absolut al vremii sale, care poartă cu sine numele lui"...; "Naturile geniale răzbesc prin cele mai serioase piedici, ele se luptă cu voinţa despotică a părinţilor, cu prejudecăţile societăţii, cu sărăcia, cu ignoranţa şi, în ciuda tuturor acestora, reuşesc să ajungă acolo unde le îndeamnă o pasiune dominantă." – dintr-o carte prefaţată de Ianoşi şi tradusă de soţia sa), una romantică, zic – şi anume că oamenii din această categorie privilegiată au un destin aparte, pe care îl urmează neabătut. Misiunea creaţiei aserveşte biografia, opera se află mai presus de persoana care o aşterne pe hârtie. Amintesc în treacăt de cusurul pe care Noica i-l găsea lui Mircea Vulcănescu, de a-şi fi sacrificat destinul intelectual cedând unui impuls – sublim – al uitării

de sine și salvând astfel un tânăr cu preţul vieţii.

Nici unul dintre argumentele mele nu stă însă în picioare. Şi nu sunt de fapt argumente. Cine garantează că epidemiile nu au înghiţit şi ele personalităţi excepţionale? Iar geniile care au emigrat, de pildă un Freud sau un Einstein, erau deja de multă vreme consacrate. Un geniu încă embrionar, să zicem de 12 ani, nu a avut, spune Mihnea, şansa să se afirme. Vorba lui Hegel, istoria a făcut pipi pe el.

Îmi dau seama azi, rescriind aceste impresii, că argumentele pe care le-am prezentat în continuare nu se opun în fapt celor ale lui Mihnea, ci întregii probleme. Nu adevărul sau falsitatea trebuiesc căutate, ci relevanţa însăşi a unor atari discuţii. Cu alte cuvinte, nu are nici un rost şi nici nu aduce vreun câştig să formulezi chestiunea genialităţii în aceşti termeni. Să aşezi aşadar accentul pe mulţime, ci nu pe fibra umană. Tulburătoare la asasinatele din ultimul război mondial e dimensiunea lor de genocid; nu am prea auzit în schimb ca cineva să formuleze aceeaşi problemă la moartea simultană a – să zicem – treizeci de persoane, să se frământe chinuit de supoziţia că printre cei treizeci s-ar fi putut afla, eventual, o minte genială (nu pentru că i-ar fi imposibil să conceapă o astfel de situaţie, dar pur şi simplu nu o face). Sau să se angoaseze din acelaşi motiv pentru moartea unei singure persoane, prin accident, boală sau asasinat. Emoţia de acest gen apare şi se amplifică numai o dată cu numărul. Oare condamnatul la închisoare sau la moarte nu ar putea fi şi el bănuit de o genialitate latentă? Şi de ce nu?

Irelevant (sau doar nefondat?) îmi pare şi regretul exprimat uneori cu privire la moartea unor personalităţi de excepţie: de câte realizări minunate s-ar mai fi putut bucura omenirea dacă genialul artist, savant, filosof ar mai fi trăit câţiva ani! Nu e la mijloc doar faptul că "a murit prea tânăr", căci aceşti creatori rămân, pare-se, întotdeauna prea tineri ca să moară. Descartes, de pildă, se stinge la 54 de ani, dar după o congestie pulmonară contractată la curtea bizarei regine Christina a Suediei care îl convoca pentru convorbiri ştiinţifice la 5 dimineaţa, într-o cameră fără foc şi cu geamurile deschise; Hegel, e adevărat, îşi află sfârşitul la 61 de ani, însă în plină glorie şi răpus de o epidemie în regresie (Cholera sicca) – deşi Hermann Glockner crede mai degrabă în ipoteza agravării unei suferinţe stomacale; ce să mai zicem de Büchner, care moare la 23 de ani, de tifos, sau, la aceeaşi vârstă, dar de sinucidere, Otto Weininger; de matematicienii Abel şi

Riemann care îşi întrerup destinul la 27, respectiv la 40 de ani, prin câte o tuberculoză; de Galois, răposat la doar 21 de ani într-un duel; tot într-un duel, cu un anume Dantès (nume predestinat de aventurieri), moare şi Puşkin, la numai 38 de ani; Shelley dispare şi el la 30 de ani, Byron la 36, Eminescu la 39; Gogol la 42; Balzac la 51, năruit de boli; Rilke de asemeni la 51 de ani, de septicemie, înţepându-se, ca într-un roman prost, în ghimpii unui trandafir trimis de fascinanta Lou Andreas-Salomé (caz discutat la Wald); Rimbaud trăieşte 37 de ani – şi tot aşa şi van Gogh; foarte neaşteptată e moartea lui Labiş, la 21 de ani, sub un tramvai; etc., etc., etc., exemplele sunt, oricum, de o abundenţă strivitoare.

E îndreptăţit atunci să spui că moartea prematură nu reprezintă o pierdere pentru umanitate? Sau e pur şi simplu cinism?

În ceea ce mă priveşte, sunt înclinat să cred că moartea e numai unul dintre momentele unui destin, acela care are particularitatea de a încheia şirul tuturor celorlalte momente. Existenţa fiecărei persoane eu o văd ca pe un sistem dominat de un determinism absolut, în care totul se află într-o nedezminţită interdependenţă, iar dacă iei ceva dintr-un loc trebuie, potrivit unei legi a compensaţiei, să pui echivalent într-altul. Creaţia îşi află şi ea locul în acest sistem, iar forţele pe care le solicită vor lipsi cu necesitate dintr-altă parte. Această carenţă contribuie cu siguranţă la epuizarea vitalităţii de ansamblu. De aceea chiar şi moartea cea mai absurdă nu cred că survine întâmplător, ci ca o rezultantă la un moment dat a tuturor acţiunilor, gândurilor, alegerilor şi convingerilor unei persoane. Moartea se poate datora unei imprudenţe, sau unei neatenţii, dar cum această rezultantă sintetizează o realitate infinit de complexă şi cel mai adesea imperceptibilă, necuantificabilă, nu cred că se poate indica în general vreo cauză explicită. Un om moare atunci când a oferit tot ce avea de oferit. O prelungire creatoare a vieţii sale ar fi, desigur, dezirabilă, dar vorbim astfel de parcă nu ne-am da seama că puterea creatoare face parte integrantă din sistemul forţelor lui elementare. Rilke era convins că fiecare om are dreptul la o moarte proprie, astfel că, bolnav de leucemie, alege totuşi ca final un spin de trandafir. Opţiunea lui descrie perfect situaţia. Într-un fel şi Descartes a ales pentru sine, şi asemeni şi Galois, care a considerat totuşi că e mai bine să se dueleze. Şi chiar şi în morţile cele mai neaşteptate e vorba, pe căi foarte indirecte şi uneori cu mult înainte, de o alegere. O alegere de o subtilitate incalculabilă.

Îmi dau seama că vederile mele sunt în această privinţă întrucâtva mistice, dar nu cred că să fii mistic înseamnă cu necesitate să cazi în eroare. Dimpotrivă, îmi place să cred că mă sustrag astfel unui pozitivism trivial, lesne de întâlnit la tot pasul.

Şi apoi, mă enervează sentimentul lacrimogen al regretului după opere pierdute înainte de a fi scrise.

Moartea mi se poate părea absurdă în general, dar nu o voi considera absurdă pentru că a răpit culturii universale o personalitate remarcabilă. Ca și cum opera ar sta în afara vieţii pe seama căreia de fapt se împlineşte.

60. Wald: Cred că în spatele oricărei teme grave a culturii stă moartea. E foarte straniu cum, deşi are caracterul poate cel mai legic, cel mai necesar din întreaga existenţa umană, ea constituie de fiecare dată o surpriză imensă. Mereu aceeaşi mirare care ne cuprinde în faţa ei. Adeseori pare absurdă, nu numai în general, dar şi în particular: cum, cutare, un om atât de bun, de înţelept, de talentat, nu mai este?! Nu poţi să nu te întrebi de ce a trebuit să moară Mihail Sebastian la doar 39 de ani, într-un accident stupid – secerat de o bară metalică ieşită în afară la un camion – când se afla chiar înaintea apogeului, a maturităţii artistice, urmând poate să dea capodopera?! Sau cum a murit Camus, într-un accident de automobil, el, care avea oroare de maşini (şi cu biletul de tren în buzunarul hainei)?!

I-am scris fiicei mele în America – discutasem cu ea despre aceste lucruri la recenta ei sosire în Bucureşti, încercând să-i dau (și să-mi dau) un răspuns la întrebarea: cum poate fi suportat, sau rezolvat acest scandal al vieţii care este moartea? Răspunsul meu este: prin umor. Eu n-am citit, dar Dinu Noica mi-a povestit odată că într-unul dintre manuscrisele eminesciene găsise şi următoarea idee: deştepţii râd de alţii, geniile de ele însele. La un nivel mai modest, putem să râdem şi noi de noi înșine. Cred că oamenii foarte inteligenţi au printre altele și capacitatea de a fi autoironici, de a nu se lua foarte în serios, nici măcar în ceea ce priveşte propria operă. Acesta este un bun mijloc de a combate spaima morţii, sau de a încerca măcar. Fireşte că atunci când a fi înspăimântat de moarte, sau a suferi într-alt fel (boală, dragoste neîmpărtăşită, angoasă) merită, adică din chinul tău apare o operă, care în plus mai e și genială, nu e cazul să te mai gândești cum să combaţi suferinţa. Cred de altfel că marile creaţii au avut la origine o suferinţă, care n-a putut fi exprimată (și vindecată,

poate) decât pe această cale. Bineînţeles că reciproca nu e şi ea valabilă, adică nu oricine suferă e un geniu.

Apropo de Noica şi de umor: am citit foarte amuzat conţinutul unui plic pe care l-am primit azi de la Paris. Ştiam mai demult că acum mulţi ani o editură franceză i-a cerut lui Dinu să trimită un scurt articol pentru un proiect care se numea *Dicţionarul operelor filosofice*, despre un filosof român. Închipuiţi-vă, Noica a trimis despre mine şi despre cartea mea *Ideea vine vorbind*. Uitasem complet acest lucru – s-a petrecut demult, parcă mi-a spus el odată ceva – până când un prieten de la Paris mi-a semnalat apariţia acestui dicţionar şi a numelui meu în el, în volumul al III-lea, partea a treia. Am aici copia xerox a articolului. Să citească cineva cu voce tare. Îmi pare rău că nu e de faţă şi soţia mea, sunt sigur că ar fi amuzat-o la fel de tare ca şi pe mine.

Textul în franceză, concis şi foarte laudativ, ajunge la Diana, care îl citeşte pentru toţi, apoi fila trece pe la fiecare dintre noi.

Wald (uşor emoţionat): Vă daţi seama, e ca o voce a lui Dinu Noica de dincolo de mormânt, la câţiva ani după moartea sa!

Noica a tradus titlul *Ideea vine vorbind* cu o formulă excelent găsită, după părerea amfitrionului nostru – *C'est par parole que l'idée surgit*.

Revenind la tema morţii, reia Wald, îl invidiez foarte mult (şi îmi pare rău că nu mi-a venit mie ideea, mai că l-aş plagia!) pe acela care a lăsat să-i fie scris pe piatra de mormânt: "Aşa ceva nu mi s-a mai întâmplat!"

Ce mă impresionează cel mai mult este faptul muririi, deci nu evenimentul morţii ca atare, ci descompunerea din viaţă, boala, stingerea treptată.

Şi când te gândeşti că oamenii încă se mai ucid între ei, cu sălbăticie, la sfârşitul mileniului doi – în secolul XX, mă! — cum se întâmplă în Bosnia de exemplu! Nu ştiu voi ce părere aveţi, dar eu nu sunt foarte optimist în ceea ce priveşte viitorul apropiat. Sunt optimist în legătură cu viitorul mai îndepărtat, asta da. Dar deocamdată… mă bucur că nu voi mai apuca acest "deocamdată"!

Articol I. Scurte întâlniri

61. Din nou Wald, ieri.

62. (Nu ştiu de ce, ce s-a discutat azi nu mi s-a părut prea interesant. Mă suspectez totuşi de o oarecare stare proastă, defetistă).

63. Din nou la Wald, după o lungă absenţă. Nu prea am dispoziţie să consemnez.

64. Wald din nou în spital, la Elias.

65. Wald.

Spitalele lui Wald

66. Se va interna din nou, pentru o operaţie la rinichi şi este îngrozit de condiţiile în care va trebui să locuiască la Fundeni. Mi s-a părut că exagerează puţin. A intrat din nou în pasele sale proaste care-l chinuie de la decesul soţiei şi tot ce-şi doreşte e o moarte rapidă. Joia trecută s-a externat de la Elias. Duminică, pe 28 martie, am fost cu Valentin să-l văd, la spital. Am petrecut câteva ore interesante.

67. Wald foarte bolnav, miercuri va intra în spital.

68. Vine moleşit din salon (e foarte cald); se înviorează însă pe parcurs.

A trebuit să recurgem la o întreagă stratagemă pentru a-l vizita împreună, întrucât în acest spital există regula ca pacientul să nu aibă simultan mai mult de doi vizitatori. Tipul în halat de la poartă ne recomandă să intrăm pe rând. Intru cu Iliuţă în prima "echipă", facem câţiva paşi, apoi eu mă răzgândesc şi mă întorc, îndemnându-l pe Valentin să meargă în locul meu. Înconjur gardul spitalului şi-l sar printre două posturi de santinelă. Ne întâlnim din nou şi ne îndreptăm către biroul de unde se dau halate, unde asistenta de acolo se miră când ne vede trei.

La plecare tipul de la poartă priveşte frustrat în urma noastră şi ne ameninţă că nu vom mai călca niciodată prin spitalul acela. Nici nu va mai fi nevoie, îi răspundem noi optimişti.

Ne-am aşezat cu Wald la o masă de pe hol. Discuţie foarte interesantă – merită dezvoltate pe îndelete notele de la sfârşitul caietului:

— tragedie – absurd – comedie

— diferenţa dintre: esenţă (superior) – aparenţă (inferior)

— rol corectiv (râsul)

— individ eroic

— diferenţa dintre absurd şi lipsa de sens a lumii / a naturii (şi de ce...)→

┌ sublim ← *absurdul* → comedie ┐

tragedie derizoriu exemplu: un om mare cu glas subţire: comic

exterior, tragic interior → tragicomic – W.: “Ha, ha, ha – săracul!” (“râzi de mori!”).

Îmi amintesc de prima vizită pe care i-am făcut-o lui Wald la Elias, împreună cu Valentin. Am stat şi atunci la una dintre mesele cu scaune de pe hol. Valentin mi-a făcut o surpriză, scoţând din geantă o carte pe care i-a întins-o lui Wald, cu rugămintea de a-mi scrie o dedicaţie. *Realitate şi limbaj*, 1969. Un an bun: prima aselenizare şi apariţia mea terestră. Autorul avea însă 49 de ani. “Pe asta am scris-o când eram mic!”, exclamă Wald detaşat, văzându-i titlul.

La o masă vecină se aşază un bătrânel, cu un radio pe care-l potriveşte la un meci de fotbal. Wald devine nervos şi sarcastic. E vizibil deranjat şi se întrerupe deodată în mijlocul unei fraze, aruncându-i o privire strivitoare vecinului şi zicând iritat către noi: “Ăsta ce vrea acum, să asculte aici?!”

Noi schimbăm pe ascuns zâmbete complice, scena e delicioasă.

I-am adus câteva banane şi un borcănel de orez cu lapte pe care maică-mea, grijulie şi preocupată de dieta lui Wald, a insistat atotştiutoare să-l iau. Wald mă refuză foarte politicos, dar ferm; mândria lui a avut întotdeauna o solidă componentă alimentară. Acceptă până la urmă bananele, sub cuvânt că nu sunt acide.

Mai inspirat, Valentin îi întinde o carte (alta). “A, da!”, se luminează bolnavul nostru la faţă, pofticios. “Aşa ceva, sigur – tot timpul!”

La un moment dat, în toiul discuţiei îi soseşte o prietenă. Naturală şi maternă, îl răsfaţă pe Wald desfăcând energică pacheţele. Atracţia principală o constituie un fel de cake foarte bun, din care suntem somaţi să ne servim.

La plecare îl întreabă cam ce-ar dori să-i mai aducă. “Nimic, nimic”, răspunde repede Wald, “au venit şi băieţii… De toate mi-au adus!”. Eu şi Valentin zâmbim dezorientaţi unul către altul, în timp ce Wald, relaxat, o manipulează de pe scaunul său pe vizitatoare.

69. Wald din nou în spital, de data aceasta la Fundeni. Mergem să-l vizităm şi pe drum glumim în legătură cu numeroasele “domicilii de sănătate” pe care ajungem să le cunoaştem datorită lui; ne facem calculul că următorul popas va fi Salpêtrière, clinica lui Charcot (care, nu-i aşa, ţinea ca şi Wald *Leçons du mardi*!) şi că asta e o excelentă ocazie să vizităm Parisul. La Fundeni, surpriză: Wald se externase cu o zi înainte. Probabil că descumpănirea se citeşte pe feţele noastre,

pentru că eleganta şi simpatica doamnă pe care o întrebăm ne întreabă la rându-i, zâmbind nedumerită: "N-ar fi trebuit?!" Ne grăbim s-o asigurăm de contrariul.

Structuralismul waldian

70. Ne povesteşte despre intervenţia sa într-o dezbatere despre structuralism, găzduită în paginile prestigioasei *Revue de Metaphysique et de Morale*.

Disputa durează de ceva vreme, devenind parcă tot mai încâlcită. Wald se decide să trimită şi el un articol, care are un mare ecou. În aşa măsură încât directorul revistei, Jean Wahl, se întreabă retoric într-unul dintre numere: Oare clarificarea întregii chestiuni să vină de la Bucureşti? La care Wald, povestind, izbucneşte vehement, rănit în amorul propriu: Dar ce, Bucureştiul e Tombuctu?!

Ne povesteşte altădată – referitor la cenzurarea corespondenţei – cum a reuşit să trimită acest articol "dincolo": a timbrat plicul în modul cel mai obişnuit şi l-a aruncat în prima cutie poştală întâlnită.

Subsolul de la Filologie

71. Valentin, referitor la cafeneaua literară (sau ceaiul literar) din subsolul de la Filologie, la care Wald a fost invitat de Paul Cornea: "Or să vă cam hărţuiască... Ăştia muşcă-n ritm de doină..." ("Sunt cam de dreapta").

Suveicile lui Aristotel

72. Pe vremuri lua poziţie împotriva exprimărilor de genul: "Aristotel n-a înţeles că..." "Bine mă, Aristotel n-a înţeles şi ai înţeles tu?!" De regulă cei care "înţelegeau" erau nulităţi promovate pe linie de partid. Aristotel ăsta avea totuşi, orice s-ar zice, o formidabilă capacitate de previziune, depăşindu-şi cu mult epoca. Îl declară de altfel, cu asumată subiectivitate, cel mai mare filosof al omenirii. Care va să zică, deşi îi considera pe sclavi simple unelte, nu oameni, intuieşte totuşi genial că nu va mai fi nevoie de sclavi atunci "când suveicile vor merge singure"... Adică atunci când plopul va face pere... Numai că iată, astăzi ele merg singure!

Ultima întâlnire din jurnal

73. Nu am mai trecut de multă vreme pe la Wald – şi de şi mai

multă vreme nu am mai consemnat întâlnirile noastre. Pentru ultimele chiar îmi pare rău, întrucât Wald a fost scânteietor, mai mult ca oricând.

Aşa şi acum.

M-am întrebat tot timpul, încă de la început, dacă merită să concurez memoria reportofonului. Am avut uneori sentimentul că ceva din oralitatea lui Wald – esenţialul – se pierde în notiţele mele. Deşi, desigur, mai multe momente se vor fi sedimentat pentru cei care l-am ascultat şi cu care a polemizat. Sunt chiar lucruri pe care le reţin punctual, într-o expresie netă (poate că nu cele mai importante totuşi, pe o axă a formaţiei-informaţiei). M-am convins de pildă, waldian, de ce, în afară că antisemit ("antievreu", spune Wald, "căci nu mă refer şi la arabi!") nu am fost niciodată, nu voi fi, probabil, nici filosemit.

(În *Confesiuni* Wald se destăinuieşte într-un fel la care, aşa cum îl cunosc eu, nu mă aşteptam: "Am avut şi am foarte mulţi prieteni neevrei, care au dovedit în momente grele devotamentul faţă de mine, prietenia adâncă şi sinceră faţă de mine, afecţiunea faţă de mine, dar abia în momentul în care am citit ultima pagină a jurnalului lui Sebastian mi-am dat seama, fără să-i condamn, constat doar cu mai multă luciditate că pentru ei am fost, sunt şi voi rămâne un evreu. Ca evreu mă iubeau, cu un evreu erau prieteni, pe un evreu îl apărau şi mi-am dat seama că nu poţi scăpa de evreitate." (Editura Hasefer, Bucureşti, 1998, p. 177). Interpretarea pe care o dă faptului (reacţia la evreitate ar fi inclusă în însăşi sfera acestei noţiuni) mi se pare interesantă; dar îndrăznind să mă număr printre prietenii mai recenţi ai lui Henri Wald, îmi dau bine seama că pe mine cel puţin nu m-a interesat niciodată în primul rând (sau în prealabil) evreitatea lui, decât în măsura în care ea a devenit subiect teoretic de discuţie cu prilejul întâlnirilor noastre. Nu sunt nici pro, nici contra în această privinţă, nici nu mi se pare util să fiu, am un echilibru care parcă vine de la sine, care nu e nici indiferenţă şi pe care, în locul altora, l-aş invidia. Îmi place liniştea francă pe care mi-o dă această atitudine).

Că, pe de altă parte, minorităţile nu trebuiesc – cum se spune curent – "tolerate", ci acceptate în diferenţa lor creatoare. Am văzut cum dialectica (întoarcerea pe dos a aceleiaşi haine; sau logica lui "Hăis!" şi "Cea!", cum o defineşte Wald) poate fi exersată ca o obişnuinţă de gândire (cred că lui îi este oricum temperamental proprie), fără a deveni şi monoton-sterilă. Etc.

În această seară, întrucâtva mai neobişnuit, a vorbit aproape numai el. Foarte în vervă, spontan şi în acelaşi timp – interesantă caracteristică! — parcă tocmai de aceea elaborat, cu miez; “intens”, cum zice Pleşu.

Îi telefonez luni, pentru a stabili o întâlnire. Spre mirarea mea (dat fiind programul său – încărcat de obicei cu vizite şi întrevederi) găsim repede după-amiaza de joi ca fiind cea mai potrivită. Îi spun cine va veni. Laura, cu un interes particular – cel de a avea o sumă de evocări pentru proiectul ei de a scrie o geografie spirituală a Bucureştiului. Cristina şi Costică Brădăţan – da, va veni şi el, cumva demult dornic să-l cunoască pe Wald (aflu abia după întâlnire că-l mai vizitase o dată). “A, cel care semnează cu un nume de ovrei”, îl identifică Wald (într-adevăr, Costică scrie de ceva vreme, în *“Adevărul literar şi artistic”*, la un foileton intitulat *Jurnalul fiului risipitor* sub pseudonimul “Isaac Bernstein”, asumându-şi şi rezolvându-şi astfel în mod exemplar o evreitate pur teoretică; se pare de altfel că însăşi comunitatea evreiască s-ar fi interesat la ziar despre el, intrigată că nu-l află în evidenţe).

Ne întâmpină jos, la uşa scării, de teamă că interfonul de curând instalat nu va funcţiona. Referitor la numărul la care poate fi apelat, Wald are o metodă mnemotehnică infailibilă, pe care mi-o împărtăşeşte la telefon: “R” vine de la “Ricu”, iar numărul reprezintă aproape întreagă data descoperirii Americii de către Columb şi totodată cea a alungării evreilor din Spania – “veţi vedea că nu întâmplător cele două evenimente coincid”.

Oricum, interfonul îşi face datoria, mai înainte ca Wald să intervină în vreun fel. Urcăm. Sus, acelaşi ritual binecunoscut din fiecare sezon rece: ne împarte ziare pe care le aşezăm sub ghetele pline de zloata de afară. Mă tulbur, puţin nostalgic. Privesc la plecare ce am călcat în picioare, e un număr din *“22”*, cred. Gândul de a sta cu bocancii pe reviste de cultură îmi aduce un uşor confort de petrolist texan care tocmai şi-a cumpărat un palat în Toscana.

Nu de multe ori s-a simţit Wald aşa de bine ca în seara asta! Îşi permite chiar să fumeze o ţigară (“deşi nu am voie”), ceea ce nu l-am mai văzut niciodată făcând. E de altfel, de un an sau doi, într-o stare de spirit din ce în ce mai bună. Corporal s-a subţiat însă la limită, întrezăresc în el realitatea sintagmei “a devenit o umbră”, iar mâinile sale nu sunt mai groase decât cele ale unui copil de şase ani. Pe de altă

parte, parcă nu îl mai simt la fel de flexibil în controverse – nu ca altădată.

Ne spune – privindu-mă în special pe mine, ca pe un mai vechi de-al locului şi ca martor – că nici nu-şi dă seama când au trecut şase ani de la moartea soţiei. Când se afla "în acea stare în care m-aţi cunoscut voi". Contrasensul pe care îl sesizasem mai demult, între tonusul său psihic în creştere şi sentimentul pierderii irecuperabile, el îl rezumă sintetic hegelian în felul următor. Tocmai a citit o carte de corespondenţă a lui Hemingway, pe care i-a adus-o Valentin. Într-una dintre scrisori Marlene Dietrich îi reproşează scriitorului că sunt zile în care el uită de ea. E adevărat, îi răspunde Hemingway, te mai uit, aşa cum îmi uit uneori bătăile inimii. (Altă dată ne va explica ingenios mecanismul obişnuirii cu durerea pierderii soţiei. Nu e adevărat că, în timp, această durere scade. Nicidecum. E numai o iluzie. Omul este cel care i se adaptează, învaţă să o trăiască, se lasă modificat. De aceea devine ea suportabilă – ceea ce nu înseamnă şi că e mai mică).

Ne povesteşte din nou, printre altele, despre mirarea de a constata cu regularitate – mai ales în ultimii ani – cât de mulţi şi de devotaţi şi de eficienţi prieteni are. Şi legat de aceasta, despre "strategia" pe care a adoptat-o ca să le accepte laudele: le primeşte nu pentru ele însele, ci pentru simpatia şi căldura cu care îi sunt adresate.

Descoperă de altfel, în permanenţă, foarte mulţi suporteri neaşteptaţi: o vânzătoare de la o tarabă care îi refuză cu francheţe banii pentru o banană, pe motiv că i-a plăcut ce a spus dom' profesor la o emisiune televizată; o voce la telefon, care poartă un nume nemţesc şi care se oferă să stea necondiţionat şi nelimitat cu maşina personală la dispoziţia autorului *Confesiunilor*...

Ne mai expune concepţia sa (amintită şi într-alte rânduri) după care persoanele care se exprimă mai greu şi mai ceţos, mai necizelat, pot fi recunoscute de la bun început prin utilizarea greoaie, primitivă a suprasegmentalelor şi a paralingvisticelor. Precum şi despre proasta impresie pe care i-o face limbajul necioplit, vulgar, folosit azi de tineri şi – ceea ce-l şochează cel mai mult – de tinere. Aflăm astfel cum îi pot cădea urechile cuiva, sau cum i se pot veşteji.

Referitor la proverbiala gesticulaţie a evreului (motivată de obicei religios), ne istoriseşte o anecdotă despre un călător prin Tel Aviv care îl întreabă pe un localnic despre poziţia unei străzi. Localnicul, care duce câte un pepene mare sub fiecare braţ, i-i dă

călătorului să i-i ţină. Acesta acceptă, spre a primi indicaţiile. Localnicul profită însă că s-a eliberat şi ridică din umeri, îndepărtându-şi larg braţele a neştiinţă şi exclamând cu sinceritate: “Habar n-am!”.

Şi despre un spirit propriu ne mai spune, despre o glumă (“cam nepotrivită”) pe care a făcut-o la Templul Coral, cu ocazia unei întâlniri de sărbătoarea Hanuca. Bucuroşi să-l vadă, cunoscuţii săi îl întreabă cum se mai simte. “Hanuca-n perete!”, răspunde Wald.

Ne relatează despre remarcabilul său prieten de altădată, Marcel Abramescu. Ca şi despre avangardistul Grigore Cugler-Apunake, care îşi botezase una dintre pisici “Dă-te jos de pe canapea!”, iar pe cealaltă “Şi tu!”. Despre acesta circula odată şi legenda că îşi striga fiicele “Asta” şi “Aia” (dezminţită de Ştefan Baciu într-o postfaţă cu amintiri de la o întâlnire cu Cugler la Lima, şi înlocuită cu amănuntul savuros că aceste fiice vorbeau, ca şi soţia suedeză a scriitorului, perfect româneşte, numai că cea mare cu un puternic accent suedez, iar mezina cu un puternic accent spaniol). Ne explică pe scurt despre ce scrie acum: un eseu în care comentează unele idei ale lui Boileau, pe care se gândeşte să-l publice în *“Adevărul literar şi artistic”*. Şi continuă informându-ne despre diferenţa care există între *hrană* şi *mâncare*, ca distincţie esenţială între gospodinele slabe şi cele pricepute: *a pregăti hrana* e natură, *a face mâncare* e cultură.

Între aceste povestiri de Şeherezadă, în timp ce menajera care vine lunea şi joia trebăluieşte prin bucătărie, se avântă pasionat pe tărâmul speculaţiei – în seara aceasta, se pare, cu o certă preferinţă pentru temele vechi şi nou testamentare.

La plecare remarcă, ridicându-se cu greutate de pe canapea, că a devenit într-atât de cartezian încât îi e greu să se mai “dezdoaie”. După care, scriindu-i Laurei o dedicaţie pe *Confesiuni*, observă că ea se numeşte aidoma uneia dintre fiicele lui Marx, Laura Lafargue, la care acesta ţinea foarte mult.

Viaţa de apoi

74. Revenim la o temă care a mai fost discutată: viaţa de apoi. Wald completează ceea ce mai spusese într-alte dăţi: viaţa de apoi trebuie să fie foarte plictisitoare: nici prieteni, nici duşmani, nici plăcere, nici durere, nici tristeţe, nici bucurii ş.a.m.d. Atunci, ce fel de viaţă mai e şi asta?! Păi, înseamnă, nu-i aşa, că nici nu prea mai eşti în

viaţă!

Wald dixit!

75. Referindu-se la celebra triadă hegeliană, cu aplicare la condiţia umană: teză, antiteză şi proteză.

76. Am fost întrebat odată, zice Wald, dacă nu-mi notez ideile. Păi dacă e o idee pe care să o uiţi, atunci ce valoare mai are?

77. Nu contează mărul care cade, ci capul în care cade mărul!

(Patru ani mai târziu, într-o patiserie de pe Calea Victoriei, îmi aduc aminte de această maximă şi i-o reproduc Laurei. Da, desigur, nu mărul contează, spune ea – apoi precizează delicios: Şi nici un coş cu mere!).

78. Vorbirea mea, spune Wald, se află într-o strânsă legătură cu intensitatea gândirii. De exemplu, când încerc să mă concentrez mai bine ridic tonul. În rest, nu sunt aparat de radio ca să pot fi "reglat"... (legat de împrejurarea că la o conferinţă nişte bătrâni surzi din primul rând i-au cerut să vorbească mai tare).

79. Pe tema "Mulţi chemaţi, puţini artişti!": Părerea mea este că, în general, un bun filosof trebuie să fie şi un bun scriitor. Bergson, de pildă, scrie excelent. Prin concept cunoaştem, prin stil luăm atitudine faţă de ceea ce cunoaştem.

80. Forţa colosală a bombei atomice: dovada unui progres tehnic imens, disproporţionat faţă de cel moral. În fond, nu e o diferenţă prea mare faţă de trecut. Nu ştiu cum, Mihnea aminteşte de terifianta putere de ucidere a mitralierei. Observ că este destul de frecvent discutat, acest din urmă subiect. Hitler afirma odată că un dictator autentic al secolului XX nu poate fi înlăturat atâta vreme cât se bazează pe cumplita forţă de şoc a mitralierei. "Da", observă Wald, "dacă bomba atomică ucide în masă, mitraliera e cea mai eficientă armă de ucidere individuală".

81. Sub vechiul regim devenise periculos să întrebi ceva, pentru că întrebarea era subversivă prin însăşi natura ei. Din ce cauză? Deoarece răspunsurile, spune Wald, erau deja date.

Z

12-21 aprilie 1999

82. Doamna Daniello locuieşte pe o stradă micuţă din Cluj, care poartă însă un nume foarte sonor. Intru într-o clădire veche, unde

Blaga venea ca la nişte prieteni scumpi – la "Elen" şi la soţul acesteia.

Casa are un farmec din alte vremuri. Porţelanuri de Versailles într-o vitrină, pe care ni le arată cu încântare. Pe pereţi, tablouri de Grigorescu, Luchian, Petraşcu. Un portret al doamnei Daniello din tinereţe, de Piso. Ni se confesează cât de rău îi pare că a vândut acum câţiva ani un Tonitza. O face cu o gravitate care ezită, atât de tulburător pentru excesivul din mine, între sentimentalism şi pragmatism.

Are 89 de ani. Se menţine uluitor de bine, vioaie, spirituală. Din tablou ne priveşte o femeie tânără, nu frumoasă, dar emanând un anume magnetism al atitudinii, mai ales din colţul ochilor ei negri şi alungiţi. Ca de căprioară, aş zice, dacă nu ar exista o anume siguranţă de sine distantă, chiar o maliţie neutră în ei. Se caracterizează drept "pădureancă" din Breţcu; sesizez acea distincţie cu care oamenii fini ai trecutului au ştiut să nu rupă legăturile cu o geografie reală, de pământ, cu consistenţa şi particularităţile spaţiului în care au trăit şi s-au format.

Elena Daniello a fost una dintre muzele lui Blaga. "Ultima iubire", după biograful Ion Bălu. Într-un sens cumva inoportun al vieţii, pentru că ea l-a refuzat atunci când Blaga i-ar fi cerut să rămână cu el. Era măritată cu un medic, devenit mai apoi academician. O bănuiesc intuitiv că este o maestră a iubirii prin absenţă, o persoană condiţionată mereu de un echilibru interior, de o cumpănă care nu se înclină cu nici un prilej prea mult. Deşi pare să înţeleagă pasiunea, deşi o trăieşte, îi ocoleşte consecinţele. Aşa îmi închipui.

Aceeaşi persoană ne va recita spontan, cu mare şi nedisimulată plăcere, în mijlocul discuţiilor, din versurile primite de-a lungul vremii. El îi trimitea, ne spune ea, poezii de două ori pe an: cu ocazia onomasticii şi la ziua de naştere. Romanul *Luntrea lui Caron* îi este, de asemeni, dedicat. Ana Rareş este ea.

La Biblioteca Centrală Universitară directorul aminteşte la un moment dat cum Blaga stătea la fereastră adesea, dimineaţa, şi o privea pe Elen trecând către spitalul unde lucra. O privea îndelung, de cum apărea şi până se pierdea din vedere. "O filma".

Doamna Daniello ne arată la un moment dat un volum foarte gros pe care ea însăşi l-a întocmit, demult, cu radiografii dentare. Acest catalog, o premieră în felul său, a ajuns la un moment dat material de studiu pentru studenţi. El s-a ivit însă dintr-o necesitate personală, aceea de a recunoaşte diversele afecţiuni din domeniu. A mers la

profesorul său și l-a întrebat cum crede că se poate descurca fără imagini ale patologiei dentare. Răsfoiește bucuroasă planșele, pentru noi, cu o mândrie laconică.

Blaga frecventa casa Daniello pentru că, spune Elen, se simțea în siguranță. Era deja epoca de aprigă dezlănțuire a Securității.

Primea de la el de ziua ei, în fiecare an, trei trandafiri superbi, dintr-un soi anume. A încercat să planteze soiul respectiv în propria grădină, dar butașul s-a uscat. Într-o noapte a avut un vis, cu Blaga și cu trandafirii, iar la scurtă vreme din butașul uscat au răsărit trei tulpini. Ea a văzut într-aceasta un fel de miracol. Și, într-adevăr, merită să crezi că este.

Îi place – ne destăinuiește râzând autoironic și complice – să sărute florile din mica grădiniță din curte, atunci când le udă. Rup, la plecare, de pe tulpina unui trandafir învecinat cu cei trei, un ghimpe, fără să știu prea bine de ce. Apoi îmi dau seama că vreau să-l păstrez, ca amintire și ca talisman.

Rătăcesc serile prin Cluj, consumându-mi aviditatea de a cunoaște cât mai bine fiecare loc în care ajung. Exagerez, naturellement, iar ochii încep să mă doară și am o senzație bizară a materialității imaginilor care mi se îngrămădesc în memorie.

După două-trei zile cred că am văzut foarte mult – sunt meticulos, obstinat și mă orientez foarte bine. Descopăr, împreună cu colegii din echipa de filmare, un mic restaurant grecesc pe o străduță lăturalnică, unde două zile mâncăm pe săturate macaroane la cuptor preparate senzațional, cu tot soiul de ingrediente dintre care nu lipsesc carnea, costița și piperul. De pe meniu mai alegem la întâmplare un fel numit *kokinisto*, dar fără același succes. Răsfoiesc, la standurile librăriei mari din centru, un studiu subțirel despre neorealism, scos de o editură locală și pe care nu l-am văzut niciodată în București. Fac prostia să nu-l iau, deși mă interesează foarte mult.

În drumul de la locurile de filmare la hotel, băieții mă poartă pe un traseu haotic cu microbuzul, întrucât unul dintre ei ține morțiș să-și găsească în talcioc nu știu ce piesă de Dacie. Dar mai întâi trebuie să găsească talciocul. E unul singur, sau sunt mai multe? E la periferie, sau mai spre centru? Oprim de mai multe ori, spre a întreba trecătorii. Până la urmă se dovedește că talciocul e chiar lângă hotel, la vreo cinci minute de mers pe jos. Pornim cu microbuzul într-acolo. Nu e un talcioc, ci doar un mic magazin, cu piese la mâna a doua. Maistrul

nostru de lumini coboară repede, intră în hardughie şi iese la scurt timp, cu paşi grăbiţi şi misterioşi: nu au ce caută el. După cinci minute de înjurături alternate cu reverii tehnice se declară, în fine, mulţumit.

Încep să mă simt singur.

Într-o după-amiază ploioasă privirea îmi cade, la un chioşc de ziare, pe un titlu albastru care la o primă, fugară ochire nu îmi dau seama de ce îmi sună atât de familiar: Henri Wald – laureat al Premiului ALIA. Mă simt dintr-odată ca şi cum aş fi reîntâlnit în carne şi oase un prieten de demult. Cumpăr ziarul şi îl citesc cu nesaţ, sub o streaşină. Apoi din nou, pe îndelete, în camera de la hotel. Prima pagină e înţesată cu fotografii, dintre care îl recunosc în vreo trei pe Wald, apoi o serie de personalităţi culturale de primă importanţă. Paginile de la mijloc detaliază, cu largheţe, evenimentul.

Întâia reacţie după lectură este să-i telefonez imediat, pentru a-i spune cât de mult mă bucură vestea şi aprecierile din ziar. Nu am însă numărul lui de telefon la mine. O voi face câteva zile mai târziu, din Bucureşti, cu un fel de voluptate a amânării.

Este mişcat de efuziunea mea; îmi relatează pe scurt despre festivitate. Crede că invitaţii au exagerat foarte mult în ceea ce-l priveşte şi e foarte intrigat totodată de una dintre fotografiile sale – în care, într-adevăr, cu greu îl poţi recunoaşte pe Wald.

Îi amintesc, spre consolare, că atunci când în 1937 lui Roger Martin du Gard i-a fost acordat Premiul Nobel, jurnalele franţuzeşti au publicat, din greşeală, o fotografie a vărului acestuia, Maurice Martin du Gard. Întâmplarea l-a făcut fericit pe scriitor, care avea oroare de publicitate, aranjând de altfel cu portăreasa să-i trimită pe jurnaliştii care-l căutau la un etaj nelocuit (etajul 4).

Anecdota îl amuză pe Wald, îl aud cum exclamă în receptor, iar eu mă bucur că îl amuză.

Convorbirea cu el îmi dă o stare foarte bună. Îmi amintesc parcă de un vis vechi, important, despre care nici nu ştiam până în acest moment că e vis. Iar acum, când în fine ştiu, el a devenit realitate.

Ziua lui Ricu din 1993

83. Îl aniversăm pe “Ricu”, a cărui zi a fost de fapt ieri. Ne-am pregătit cu cadouri. Emoţia ne stânjeneşte, dat fiind că de data aceasta e altfel decât intelectuală – pur şi simplu directă, fără filtru. Seară foarte plăcută, cu Wald destins, pe locul său de pe canapea şi noi pe

fotoliile şi scaunele dimprejur, în semicerc, la lumina veiozei. Aflând despre eveniment, ne-a însoţit la întâlnirea noastră săptămânală şi Ianoşi – care, oricum, intenţiona să-l viziteze zilele acestea.

Pentru foarte scurtă vreme sărbătoritul s-a aflat în dilemă, auzind că a apărut în traducere *Mein Kampf* (ceea ce a stârnit un mic scandal în presa noastră). S-a însufleţit brusc la gândul de a cumpăra cartea. Interesul i-a dispărut însă comic de repede când a aflat cât costă: 6000 de lei! A decis pe loc că e mai bine să-şi cumpere totuşi ghetele pe care le plănuise din vreme.

Ion Ianoşi către Henri Wald, duios-maliţios, la plecare: "Marele tău defect şi marea ta calitate este că faci teorie din orice" – în timp ce Wald se încălţa şi "teoretiza" pe marginea acestui lucru, ca răspuns la o întrebare a lui Valentin.